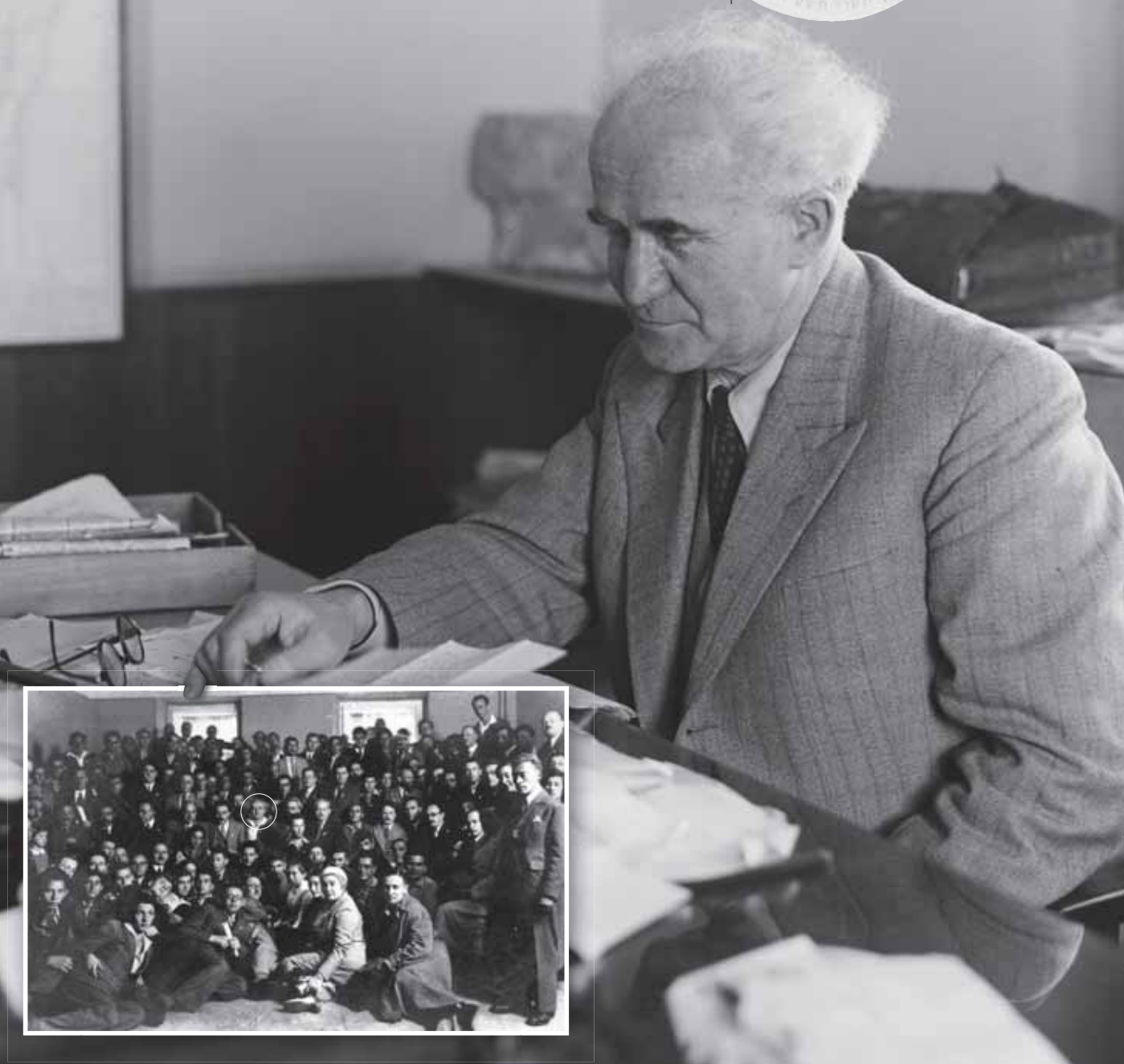

מפא"י בתדהמה: בן-גוריון מול מפלגתו במשברי שנות השלושים

מאיר חזן

מפא"י בתדהמה: בן-גוריון מול מפלגתו במשברי שנות השלושים

'המדינאות בכללה היא אמנות קשה, ומדינאים אמיתיים הם יקרי המציאות גם בקרב עמים החיים חיים ממלכתיים עצמאיים. קשה שבעתיים היא המדינאות היהודית'

(דוד בן-גוריון, יוני 1934)¹

רגעי משבר וצומתי הכרעה הם חלק בלתי נפרד מהחיים הפוליטיים. מפא"י, שהוקמה בשנת 1930, ושהייתה עד מהרה למפלגה הגדולה והדומיננטית ביישוב ובתנועה הציונית, נקלעה לכמה אירועים כאלה בעשור הראשון לקיומה. דוד בן-גוריון מילא תפקיד מרכזי במאבק על עיצוב התנהלותה של מפא"י באותה תקופה, אף שעמיתיו למפלגה עדיין לא ראו בו את בכיר מנהיגיה, לבטח לא ראש וראשון להם.

בשער המאמר:
דוד בן-גוריון ליד
שולחן עבודתו,
1940. למטה
משמאל: בן-גוריון
(במרכז) עם חברי
סיעת העבודה
בקונגרס הציוני
בפראג, 1933

במוקד המאמר עומדים שלושה אירועי מפתח, שבהם נכשל בן-גוריון בהקניית דעותיו הפוליטיות למפא"י. האירוע הראשון הוא איומו של בן-גוריון לפרק את האימפריה הבריטית בעקבות פרסום ה'ספר הלבן' של פספילד באוקטובר 1930, בעת שכיהן כמזכיר הסתדרות העובדים. האירוע השני הוא חתימת הסכם בן-גוריון-ז'בוטינסקי באוקטובר 1934, בעת שכיהן כמנהל המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. האירוע השלישי הוא קריאת בן-גוריון למרוד בבריטניה בעקבות כישלון ועידת לונדון בשנת 1939, ערב פרסום ה'ספר הלבן' של מקדונלד, בעת שכיהן כיושב ראש הנהלת הסוכנות. החוט המקשר בין האירועים הנבחרים הוא שאימוץ הדרך שהציע בן-גוריון למפלגתו במקרים הללו, וכמנהגו השכיח לעשות זאת בתוקף רב ובניסוחים רוויי להט רטורי, עשוי היה לטלטל עד היסוד את סדרי הערכים, העקרונות והעמדות שמהם נגזרו מעמדה והשפעתה של מפא"י. אירועים אלה כבר נבחנו במחקר בדגשים מגוונים. מאמר זה מתמקד ביחסה של המערכת המפלגתית במפא"י לתפניות החדות שחלו בעמדותיו של בן-גוריון בשנות השלושים ובוחר כיצד תפסו ופירשו אנשי המפלגה את דעתו הפוליטית ואת התנהגותו הפוליטית. מגמת הדיון שייפרש כאן היא ללבן מנקודת מבטה של מפא"י ועל סמך סדרת האירועים האמורה, את תהליך צמיחתו של בן-גוריון למעמד האישי הפוליטי המכרעת במפלגה, ביישוב ובתנועה הציונית, מעמד שאליו עתיד היה להגיע בהדרגה במהלך שנות הארבעים.²

תודתי לד"ר מיכאל פיגה וד"ר אבי בראלי, שזימו וארגנו את הכנס 'מבטים על בן-גוריון', שהתקיים במכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות בקריית שדה-בוקר בינואר 2009. המאמר הוא עיבוד ופיתוח של הרצאתי בכנס זה.

1 ד' בן-גוריון, 'ארלחורוב המדינאי' (דברי אזכרה ביום האבל בתל-אביב, כ"ג בסיוון תרצ"ד), הפועל הצעיר, 15 ביוני 1934.
2 על מנהיגותו של בן-גוריון ראו למשל: י' קולת, 'בן-גוריון: הרמות והגדולה', הנ"ל, אבות ומייסדים, תל-אביב תשל"ו, עמ' 23-62; ד' צחור, החזון והחשבון: בן-גוריון בין אידאולוגיה ופוליטיקה, תל-אביב 1994; י' גורני, 'מן האידאולוגיה הציונית אל החזון הציוני: על יחסו של דוד בן-גוריון לציונות בשנים 1906-1963', ש' אלמוג ואחרים (עורכים), תמורות בהיסטוריה היהודית החדשה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 321-337; ש' אבינרי (עורך), דוד בן-גוריון: דמותו של מנהיג תנועת פועלים, תל-אביב תשמ"ח; ש' טבת, קנאת דוד, ג: הקרקע הנוער, תל-אביב 1987.

קבלת פנים
לאברהם (אייב)
כהאן, ממנהיגי
תנועת הפועלים
היהודית
בארצות-הברית
(במרכז התמונה,
לבוש בחליפה)
בתל-אביב (1929).
מימינו ברל
כצנלסון ומשמאלו
דוד בן-גוריון

בן-גוריון מילא תפקיד נכבד בהתגוששות על קידומן של חלופות אידאולוגיות ופוליטיות בכמה צמתים היסטוריים משמעותיים מאוד בשנות השלושים. אחד ההיבטים שראוי לתת עליהם את הדעת בהקשר זה הוא שרטוט המרחב שהותירה מפא"י לבן-גוריון, ושהוא יצר לעצמו, כדי להשמיע השקפות בלתי שגרתיות ולפעול פעם אחר פעם בדרכים חריגות ובאופנים שפרצו את תחומיה המסדיים השגורים. על בסיסם של אלה ומכוחם התאפשרה להערכתי עליותו מדרג מנהיגותי היונק את השפעתו המפלגתית מבקיאותו המופלגת במלאכת הארגון של מסגרות פנימיות שהתמקדו בחיים החברתיים והכלכליים, וכן מכישורו להתוות תכניות פוליטיות שהצטיירו כפתרונות יעילים לבעיות שהתעוררו במציאות המשתנה, למעלת מנהיג הזוכה להערכה, הוקרה ואמון מתוקף מעלותיו וכושרו להיאבק בהצלחה לקידום יעדיו.

יעקב טלמון תיאר ברבות הזמן את בן-גוריון כמי ש'כשרו לקבל החלטות ולהכריע הכרעות' הוא שהבדיל אותו ברגע הגורלי של מאי 1948 משאר מנהיגי היישוב והתנועה הציונית.³ בעשור הנדון במאמר זה היה בן-גוריון דמות דומיננטית ונחוש בדעתו, אך טרם הבשיל כושר מנהיגותו הפוליטית, שבא לידי ביטוי ביכולת 'לברור את המשימות החשובות ולקבוע סדרי עדיפויות, שצדקתם הוכחה במבחן המציאות'.⁴ האמביוולנטיות ארוכת השנים של מחנה הפועלים הארץ-ישראלי בסוגיית המנהיגות מודגמת יפה בדברים שכתב ברל כצנלסון בעקבות ועידת לונדון בשנת 1920: 'המנהיגים! כמה מקובל השם הזה בקרב הציונות. באיזה רגשות תום והערצה פלאית מוקפת מילה זו בקצווי עיירות. וכיצד מבטאים מילה זו הנתינים הנאמנים שבועידות, אשר לבם סמוך, בטוח. האמנם ישנה

3 י' טלמון, 'מלחמת ששת הימים בפרספקטיבה היסטורית', הנ"ל, בעידן האלימות, תל-אביב תשל"ז, עמ' 318.

4 א' שפירא, 'בן-גוריון וברל: שני טיפוסים מנהיגות', אבינרי (לעיל, הערה 2), עמ' 47.

הנהגה לתנועה הציונית?⁵ דברי הפקפוק הללו, שכוונו בראש ובראשונה אל חיים ויצמן, התחלפו לימים בהגדרת כצנלסון את בן-גוריון כ'מתנת ההיסטוריה לעם היהודי'.⁶ בתווך, בין שתי הקביעות הללו של כצנלסון, התחולל תהליך צמיחתו של בן-גוריון למעלת מנהיג פוליטי לאומי, תהליך שעל כמה מצמתיו המשבריים בשנות השלושים אעמוד כאן.

טענתי היא שבן-גוריון היה האישיות הפוליטית הבולטת במפא"י שהניעה את המפלגה לערוך התאמות במדיניותה כלפי הערבים וכלפי בריטניה לנוכח הנסיבות ההיסטוריות המשתנות. הוא אתגר את צמרת המפלגה ואת פעיליה המרכזיים לעסוק בעיון חוזר ונשנה במדיניותה תוך התוויית נתיבים חלופיים ומתן גושפנקה סמכותית לליבונם, והיה זה אחד ממקורות עצמתה של מפא"י בתקופת המנדט. עמיתו – וזה העיקר – היו בהחלט מודעים לכך, גם אם חלקו עליו באופן גורף בסוגיה הקונקרטית שניצבה בכל פעם על סדר היום. אף שדעותיו של בן-גוריון נדחו במקרים הנבחנים להלן, מאבקו למענן לא גרע ממעמדו ומהשפעתו במפלגה, אלא דווקא פעל פעולה הפוכה. התנהלותו ההחלטית והנחרצת במרחב הציבורי הגדילה ממשבר למשבר את מחנה הנאמנים לו בממסד המפלגתי ומחוצה לו. אלה ראו בו גורם יצירתי ופורץ דרך, שמכוח הדחף הדינמי הטבוע בהשקפותיו מיטיב לבטא את מאווייהם הכמוסים ואת רצונותיהם הקונקרטיים במציאות הארץ-ישראלית. כפי שאבחנו יוסף גורני, 'ככל שתחושת היעור של המנהיג חזקה יותר, כן גוברת מידת אנוכיותו, אי סובלנותו ורגישותו כלפי מתנגדיו וידידיו'.⁷ להיבטים הללו נודעה משמעות רבה בסוגיות הנדונות כאן, שכן בסוגיות אלה תחושת היעור של בן-גוריון התחככה במפא"י שוב ושוב במידת ההכרה במנהיגותו ובכושרו לחזות את צפונות העתיד. ככל שהלכו והתרחבו שורותיה של מפא"י במהלך שנות השלושים, והיא הפכה ממפלגה המתיימרת לייצג המונים למפלגה הזוכה לתמיכתם של ההמונים, נודעה לחיכוך המתלהט ושוכך חליפות השפעה מנהיגותית ופוליטית גוברת והולכת בחברה היישובית ובזירה הציונית. בן-גוריון, שהיה ער למרכיב יסודי זה ולרגישויותיו יותר מכל עמיתו להנהגת מפא"י לאורך שנים ארוכות, קבע בהתייעצות חשאית אחת: 'לא ימצא בעם חלק שיאמין לנו. גם הנוער והפועל העברי לא יקבלו את הסברתנו'.⁸ בחתירתו למזג בין הנחוץ לשיטתו הפוליטית לבין הקשב שהעניק לתהפוכות דעת הקהל היישובית, הוא נקלע מעת לעת לעימותים עזים עם עמיתו במפא"י.

האיום על בריטניה בשנת 1930

ב־20 באוקטובר 1930 פורסם בלונדון ה'ספר הלבן' של שר המושבות הלורד פספילד. ב'ספר הלבן' הזה באו לידי ביטוי לקחים שהפיקו בריטים ממאורעות 1929, והוא היווה מפנה מהותי ביחסה של בריטניה לציונות ולבית הלאומי היהודי. נקבע בו כי בכתב המנדט הוטלה על בריטניה התחייבות

5 ב' כצנלסון, 'עידית לונדון', כתבי ב' כצנלסון, א, תל-אביב [תש"ה], עמ' 230.

6 א' שפירא, ברל: ביוגרפיה, ב, תל-אביב תש"ם, עמ' 694.

7 י' גורני, שותפות ומאבק: חיים וייצמן ותנועת הפועלים בארץ ישראל, תל-אביב תשל"ו, עמ' 11.

8 פרוטוקול התייעצות של סיעת מפא"י במשלחת היהודית לוועידת סנט-גיימס, 24 בפברואר 1939, אצ"מ,

דוד בן-גוריון
(במרכז השורה
התחתונה) עם
קבוצת הנוער
ברחובות, גרעינו
של קיבוץ נען
(1929)

כפולה, שוות משקל, כלפי היהודים והערבים בארץ-ישראל. משמע שרוב יהודי ומדינה יהודית לא עמדו עוד על סדר יומה של בריטניה. בכך למעשה נזנחה ההבחנה שבוטאה בהצהרת בלפור, ושהייתה יסוד למדיניות בריטניה עד אז: העדפת מימוש השאיפות הלאומיות של היהודים.⁹ מועצת מפא"י כונסה ב-25-26 באוקטובר כדי לגבש את תגובת המפלגה על התפנית החדה במדיניות הבריטית. היה זה כינוס מפלגתי רחב היקף ראשון בתולדות מפא"י (שהוקמה עשרה חודשים וחצי קודם לכן) שדן בסוגיות מדיניות אופרטיוויות הרות גורל. עיתון ההסתדרות, 'דבר', דיווח כי למועצה, שדיוניה החלו במוצאי שבת והתקיימו באולם ועדת התרבות של ההסתדרות ברחוב נחמני בתל-אביב, נזעקו כל חבריה מקצות הארץ. האולם, שנגדש אלף איש, לא הכיל את המוני החברים, שבאו להקשיב לביטוי השעה, והוכרחו לחזור לביתם.¹⁰ בהתאם להחלטת מזכירות מפא"י טרם תחילת דיוני המועצה, נשא בן-גוריון את נאום הפתיחה. בישיבת המזכירות שקדמה לכינוס המועצה לא טרח בן-גוריון לעדכן את חבריו במסר הבוטה שבכוונתו להשמיע בפני באיה.¹¹ עיקר נאומו יוחד כצפוי לתקיפת תוכנו של ה'ספר הלבן', שבו ראה מעשה צביעות ובגידה מצד ממשלת בריטניה בציונות. אמירה מעין זו הייתה שגורה למדי בלקסיקון הניגוח הציוני, שנהוג היה לגייסו בנסיבות חמורות מעין אלה להשמעת קריאות תוכחה רמות ונרגזות כלפי הבריטים. ברם קביעתו של בן-גוריון כי מאחורי 'הקרדום' שהונף עומד 'רצון לעקור מן השורש את היהודים מארץ ישראל', הייתה בבחינת

9 פ' עופר, 'התגבשות משטר המנדט והנחת היסודות לבית לאומי יהודי, 1921-1931', מ' ליסק (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה, ג: תקופת המנדט הבריטי, חלק ראשון, ירושלים תשנ"ד, עמ' 310-313.

10 'מועצת מפלגת פועלי א"י', דבר, 26 באוקטובר 1930.

11 פרוטוקול מזכירות מפא"י, 25 באוקטובר 1930, אמ"ע; יומן בן-גוריון, 15 באוקטובר 1930, אב"ג. צנלסון וטבנקין שהו באותה עת בשליחויות באירופה. ראו: שפירא (לעיל, הערה 6), א, עמ' 322-324; ב' כנרי, טבנקין בארץ ישראל, רמת-אפעל וקריית שדה-בוקר תשס"ג, עמ' 318-319.

חידוש מהותי, שהתברר כהקדמה בלבד לאיום שהטיח בסיום נאומו באימפריה הבריטית:

אנגליה היא עצומה, האימפריה הכי גדולה, אבל בשביל הסלעים הגדולים ביותר בעולם מספיקה אבקה קטנה מאוד. היא אוצרת בתוכה כוחות עצומים. כוחות עצומים אלה ישנם בתוכנו. אם כוח היצירה, אשר נתגלה בתוכנו, ייבלם על ידי האימפריה הזדונית הזאת, אז יתגלה הכוח המפוצץ ונהרוס את האימפריה הזאת העקובה מרם [...] אנחנו, המעורים בחיי העם, אשר יש לנו דרך היסטורית ואשר יש לנו חשבונות למאות שנים, אנחנו נהיה אלה אשר נקח על עצמנו את המלחמה הזאת, וגורי לך האימפריה הבריטית! אני אינני יודע אם יפחדו מזה [...] אני יודע שזאת עוד קטסטרופה, אולי לא יותר קטנה מאשר הקטסטרופה של חורבן הבית השני.¹²

למשמע הכרזתו של בן-גוריון נחפז חיים ארלוזורוב אל שולחן העיתונאים שנכחו במקום וביקשם להתעלם מדבריו אלה של בן-גוריון.¹³ שבתאי טבת, הביוגרף של בן-גוריון, גרס כי קריאתו 'למלחמה' בכריטיניה 'לא עלתה על סדר יומה של מפא"י ולא הגיעה לכלל דיון בפורום מחייב שלה. ממילא לא הגיעה מעולם ליריעת הציבור הרחב, במפא"י ומחוצה לה'.¹⁴ הדבר ראוי לעיון נוסף.

הדיווח הראשוני על כינוס המועצה שפורסם למחרת ב'דבר' אכן התעלם מהאיום שהטיח בן-גוריון בכריטים, אולם כעבור יום נוסף נרמז בעיתון מה שהתרחש במועצה בעקבות נאומו: 'בישיבת הפתיחה במוצ"ש דיברו אחרי ארלוזורוב, י' אהרנוביץ ומ' שרתוק. הוא [כך!] השיג על דברי בן-גוריון בנוגע לאורניטציה הפוליטית החדשה וזה קבע את תחומי הויכוח במועצה'.¹⁵ המילה המשובשת בטקסט של 'דבר', 'הוא', כוונה בפועל אל כל השלושה. ארלוזורוב, שנאם במועצה לאחר בן-גוריון, הכריז שאין לנסח לפתע מחדש ועל בסיס מציאות חולפת את מטרות הציונות, והצהיר: 'בן-גוריון לקח על עצמו אחריות גדולה מאוד לעלות ברגע זה ולתת למחשבת החברים כיוון שהוא, לגבי מה שאנחנו רוצים, מוטעה ביסודו, מפני שאנחנו לא יכולים לפעול ולא רוצים לפעול בכיוון שהוא דיבר'. ארלוזורוב לא כיחד כי ה'ספר הלבן' פירושו 'תבוסה פוליטית' לציונות, אך גרס שזו נבעה לא מעט מהיכולת הפנימית המועטה של היישוב והעם היהודי, שאלמלא כן אפשר היה להכניס לארץ ישראל בשלוש-עשרה שנות הכיבוש הבריטי לא 100,000 יהודים, אלא 300,000 יהודים. משמע שעל היהודים לבוא בטענות בראש ובראשונה אל עצמם ולהניח להכרזות מתגרות כלפי הבריטים. כשהיצר על 'עודף הרביזיוניזם אשר התגנב לתוך שורותינו אנו', כיוון ארלוזורוב לחיבת הפלפול והמלל שאפיינה לא אחת את הציונות, אך בה בעת גם רימז לדעתו שלו על עולם המחשבה והפעולה שמבית מדרשו ניקה לשיטתו הצעת בן-גוריון ש'נהרוס עכשיו את האימפריה הבריטית'. יוסף אהרנוביץ, מנהל 'בנק

12 פרוטוקול מועצת מפא"י, 25 באוקטובר 1930, אמ"ע (ההדגשות שלי).

13 טבת, בן-גוריון וערביי ארץ-ישראל, ירושלים 1985, עמ' 188. שרגא נצר, אז עסקן זוטר במפא"י שהיה נאמן לבן-גוריון ויושב ראש ועד הפועלים הכללי בעיריית תל-אביב, ישב בקהל והבחין כי בפנית האולם שני שוטרים, יהודי ואנגלי, רשמו פרוטוקול מדברי בן-גוריון. הוא ניגש אליהם, הונה אותם באמרו כי בתום נאום בן-גוריון יעברו כעת לעסוק בעניינים פנימיים-ארגוניים משמימים של ההסתדרות, והזמינם לבית קפה סמוך. שם שכנע אותם על כוס משקה כי מוטב לגנוז את הפרוטוקול שכתבו, שמה הממונים עליהם יפרשו שלא כהלכה את דבריו של בן-גוריון. ראו: ש' נצר, רשימות מפנקסי, תל-אביב תש"ם, עמ' 101-102.

14 טבת (שם), עמ' 188. השוו: מ' בריזוהר, בן-גוריון, א, תל-אביב תשל"ה, עמ' 225-227. לימים פסח בן-גוריון על הפרשה בזיכרונותיו. ראו: ד' בן-גוריון, זיכרונות, א, תל-אביב תשל"א, עמ' 450.

15 'מועצת מפלגת פועלי א"י', דבר, 27 באוקטובר 1930.

הפועלים' והאישיות הפוליטית הבכירה מקרב חברי 'הפועל הצעיר' לשעבר, הביע 'צער רב מאוד, שאחד החברים האחראיים ביותר במפלגה, החבר בן-גוריון', אמר דברים 'שאינן להם כל שחר והגיון'. בה בעת הביע את צערו 'על שנמצאו חברים שמחאו לכך כפים ולא חשבו על מה מדובר כאן'. מדברי אהרנוביץ עולה בבירור מעמדו הפוליטי של בן-גוריון במפא"י: אדם בעל מעמד מרכזי, שהכול קשובים לו, ושביין יושבי השורות האחוריות יש גם מי שמוכן למחוא כפיים בהתלהבות למשמע הצהרותיו המתלהמות, אך עמדות המפלגה אינן נגזרות מהשקפותיו. בניגוד מוחלט לפרוגנוזה של בן-גוריון הכריז אהרנוביץ: 'כל העתיד שלנו הוא לפנינו במלואו'. הצטרף אליהם משה שרתוק (שרת), חבר מערכת 'דבר', בהגדירו את דיוני המועצה 'מועצת מלחמה של צבא מוכה'. בד בבד הבהיר שרתוק כי 'לא מעניין אותנו אם אנחנו יכולים להרוס את האימפריה הבריטית', אלא אם יש למפא"י ציבור נאמן המוכן ללכת בדרכה של תנועת העבודה, לבנות ולפתח את הארץ.¹⁶ נאומים אלה חתמו את היום הראשון של כינוס המועצה, ובסיומם הוחלט, מן הסתם בעקבות דבריו הנסערים של בן-גוריון, כי הדיונים למחרת יהיו סגורים לקהל נאמני המפלגה, והכניסה תותר לחברי המועצה בלבד.

בהמשך דיוני המועצה ב-26 באוקטובר אמר אליהו גולומב כי 'עוד לא בגרה המועצה הזאת כדי לדבר לעולם'. אף שנמנע מלנקוב בשמו המפורש של בן-גוריון והעדיף להרחיק עדות ולציין את מועצת המפלגה כיעד ביקורתו, כוונתו לא השתמעה לשני פנים: בן-גוריון טרם הגיע לדרגת בשלות פוליטית המאפשרת לו להביע ברגעי משבר קשים עמדות מדיניות שקולות ונכוחות בשם מפלגתו ולהפיע כמנהיגם של התהליכים שנועדה הקמת מפא"י להשיג, קרי הפיכתה לגורם הדומיננטי והמוביל במערכות היישוב והציונות. ברוח דומה גרס יוסף בנקובר, האקטיוויסט המובהק מקיבוץ רמת-הכובש, כי 'צריך לחנך את החברים העומדים בראש התנועה, שעליהם להיזהר מאוד בכל ביטוי', ומוטלת על פעילי המפלגה 'הראגה הפוליטית וגם האחריות החינוכית לדעת לקבל מפלה ועליהם לדעת לסגת אז אחורנית, אולם גם כן מתוך אחריות, שמחר אחרי שנתבצר נוכל גם ללכת קדימה'. מעבר לפקפוק בדרכם של בכירי המפלגה הביע בנקובר גישה גרעינית אל המציאות, גישה שהייתה שאובה מהקלסיקה הרעיונית שעליה חנכו בתנועות הנוער החלוציות, ושמקורה בקנון הסוציאליסטי המהפכני, שלפיו היכולת לעמוד איתן גם במשבר היא בגדר הוכחה לבשלות אידאולוגית ולרלוונטיות בחיי המעשה; גישה גרעינית זו הייתה מן הקווים המנחים היסודיים ביותר במחנה הפועלים. אליעזר שוחט, חבר מושב נהלל וממייסדי מפלגת 'הפועל הצעיר' לשעבר, סיכם את התחושה שרווחה במפא"י: אימוץ השקפתו של בן-גוריון לא יסייע להמשך בניית הארץ, אלא יכביד את המשבר הפוליטי שאליו נקלעה הציונות. בסיום דיוני המועצה הכחיש בן-גוריון כי דבריו נבעו מרתיחה והתרגשות או מרצון לתת ביטוי לרגש הנקמה. הוא טען שהנחו אותו אחריות, הכרה פוליטית שקולה וצלילות דעת. דווקא ברגע סכנה וכשהדם רותח והכול נרגשים, העיד על עצמו, 'אני מדבר מתוך הגיון קר כקרח, ומתוך אכזריות משתיק את הכאב'.¹⁷ הביוגרף המוסמך הראשון של בן-גוריון, מיכאל בר-זוהר, גרס דווקא כי הוא איבד את חוש המידה והתפרץ באורח אמוציונלי, קיצוני ומעורר

16 פרוטוקול מועצת מפא"י, 25 באוקטובר 1930, אמ"ע.

17 פרוטוקול מועצת מפא"י, 26 באוקטובר 1930, אמ"ע.

חלחלה.¹⁸ הדברים המופרכים שהשמיע בן-גוריון נפטרו בנימה סלחנית ומחויכת קמעה בביוגרפיה ('האימפריה הבריטית ניצלה, מבלי דעת, ונשארה על עמדה'),¹⁹ שכן לא הובילו למעשה כלשהו ולא נגרם בעיניים נזק של ממש. הם נרשמו אמנם בטור החובה של המנהיג שבדרך, אך הובלעו בין השיטין בביוגרפיה כחלק מהפחים הטמונים בתהליך הכשרתו לקראת ייעודו ההיסטורי, וכמו נמחלו משום שעד מהרה הוא עתיד היה להתעשת ולהתנער מהצעתו ההזויה.

בן-גוריון מצא עצמו בכדידות מזהרת, אך גישתו הייתה לנחלת מאות רבות של חברי מפא"י, שלבטח חלקו את רשמיהם מהמועצה עם עמיתיהם בסניפים ועם ידידיהם בשיחות חולין. יודעי ח"ן מביניהם ידעו לאתר בהחלטות מועצת מפא"י שפורסמו בעיתונות התקופה רמז שברמז לסערה שהתחוללה בפתח דיוני המועצה: בין החובות שעל פי קביעת המועצה היו מוטלות על 'הישוב העברי בארץ ישראל' בשעה זו, נזכרה החובה 'להניס מתוכו כל רפיון וכל פניקה מלאכותית'.²⁰ למען הסר ספק, בתודעת בני הדור מן הנמנע היה להטיל באדם כבן-גוריון ולו שביב רכב של רפיון ופניקה; אמירה זו כוונה במיוחד אל מתונים כגון אנשי 'ברית שלום' והקרוכים לדעותיהם, אך בנאום בן-גוריון במועצת מפא"י נוצרה קרבה הדוקה בין רגשות גועשים ונסערים לבין תגובת יתר מתלהמת. הענקת לגיטימציה להפצת רגשות עזים אלה בציבור הרחב עלולה הייתה לעורר בחוגים מסוימים פניקה, תוך מתן הכשר מובלע להבערת תבערה שתוכנה הפרקטי נותר סתום, ושאהריתה מתן עידוד ללכטים מרפי ידיים ומייאשים. ישראל אידלסון (ברי-הודה), חבר יגור מ'הקיבוץ המאוחד', ביקש להרחיק עדות לפני שתקף חזיתית וטען במועצה כי 'הכניסו בפיו' של בן-גוריון 'דברים, כאילו צריך מיד להתחיל להרוס את האימפריה הבריטית', ואז חרץ: 'גנרל של צבא מוכה – לפי ביטויו של משה שרתוק – שמכניס דמורליזציה ויאוש ופחד בשורות המחנה, הוא חייב משפט מות, גם משפט מות פוליטי [...] אנחנו צריכים לכל אחד מחברינו לומר, אינך יכול לתת את התשובה [לתת מענה פוליטי שקול], אל תחשוב, שיש לך הרשות לבוא ולהרוס את השורות'.²¹

כרוז הקורא לאספות-עם נגד הפסקת העלייה בתל-אביב, 22 במאי 1930

18 בר-זוהר (לעיל, הערה 14), עמ' 225-226.

19 שם, עמ' 227.

20 'החלטות המועצה של מפלגת פועלי א"י', הפועל הצעיר, 31 באוקטובר 1930.

21 פרוטוקול מועצת מפא"י, 26 באוקטובר 1930, אמ"ע.

באופן מעשי כוון איומו של בן-גוריון במועצת מפא"י בעיקר להפעלת לחץ פוליטי חסר עכבות על בריטניה – ברוח הביקורת שהשמיעה באותם הימים התנועה הרוויזיוניסטית על מדיניותו של נשיא ההסתדרות הציונית והסוכנות היהודית חיים ויצמן²² – ולא היה באיום זה משום הכרות מרד צבאי בבריטניה, כפי שלכאורה עשוי היה להשתמע מהניסוח המוקצן. האיום היה בגדר התפרצות רטורית נטולת כל זיקה למציאות ממשית. ביסודו של דבר אף בן-גוריון עצמו לא האמין בממשות דבריו אלה, כפי שאפשר ללמוד מהתבטאויות פומביות שלו קודם לכן, בחודשים מאי-יוני. בן-גוריון הכריז אז כי הוא מוצא ב'צעקה' נגד הפקידות הבריטית הרווחת ברחוב היהודי, 'הגזמה היסטורית, סילוף המציאות וקוצר ראות פוליטית', תבע שלא לתת 'למרירות להעבירנו על דעתנו ולהתכחש למשען שלנו', והזכיר כי 'כוחה של הציונות אינו בתותחים וציים, אלא בתוקף המוסרי'. ומכאן מסקנתו: 'עלינו לחפש את דרכנו לא במלחמה נגד השלטון האנגלי אלא נגד מעשיו'.²³ החולשה הציונית בזמנים של גוויעת העלייה היא שזעקה מגרוננו בדבריו אלה. לעומת זאת הדימויים הדמוניים שלהם נזקק בחודש אוקטובר נועדו לחפות, להסוות ולהקהות את אותה חולשה עצמה, הפעם באמצעים רטוריים קיצוניים.

באוקטובר התעלם בן-גוריון כליל מהעובדה שאישים רבי משקל בפוליטיקה הבריטית הביעו התנגדות תקיפה למדיניות ה'ספר הלבן', ובהם סטנלי בולדווין, אוסטין צ'מברלין ולויד ג'ורג', שלושם ראשי ממשלה לשעבר. ג'ורג' הכריז כי 'העולם יגיד עלינו: אלכוּן הנוכלת!'.²⁴ במקום להתלות בפיצול החרף בזירה הפוליטית הבריטית כדי לתקוף את מדיניות ה'ספר הלבן', כשל בן-גוריון במציאת הטון הנכון ונסחף בלהט לשונו ובגעש רגשות האיבה שגאו בקרב קהל הנוהרים אל אולם כינוס מועצת מפא"י. העובדה ששלהב את הרוחות באמצעות מילים ריקות אולי נבעה מההזדמנות שנקרתה בדרכו, לאחר תקופת היעדרות מן הארץ, למצב את עצמו בעיני פעילים מן השורה, בשחר ימיה של המפלגה, כמי שמבטא את עמדת מפא"י בעניינים מדיניים. מתן מבע הולם לזעקתם ולמצוקתם של הפעילים שירת יעד זה, אבל אגב כך חרג בן-גוריון מכללי המחשבה וההתנהלות הפוליטיים שהיו מקובלים בורם המרכזי של מחנה הפועלים. גישתו לא עלתה בקנה אחד עם הערכות עמיתיו למפלגה באשר לעתיד היחסים עם בריטניה ולסדרי העדיפויות בפעילות הציונית. הוא נתן ביטוי פומפוזי להכרה מוצנעת כי הקשרים עם בריטניה עלולים בניסבות מסוימות לנטות לנתיבים שיחייבו נכונות להתקומם נגדה, גם אם יחסי הכוחות ותוצאותיו האפשריות של המאבק עלולים להביא קסטטרופה. ייתכן שההיגיון הפוליטי של דבריו במועצת מפא"י משתקף בדברים שבהם חתם משה ביילינסון את נאומו בכינוס הראשון של הוועד הפועל הציוני המצומצם באוקטובר 1936, שהיה הנאום הפוליטי האחרון בחייו. בהזכירו את מועצת מפא"י בשנת 1930 ציין: 'חבר אחד עלה אז על הבמה ואמר, לא אמר אלא צעק: נזעזע את האימפריה הבריטית! – לא

22 ש' כץ, ז'בו, ב, תל-אביב תשנ"ג, עמ' 774-779, 785-793.

23 פרוטוקול מועצת מפא"י, 8-10 במאי 1930, אמ"ע; ד' בן-גוריון, 'למצבנו הפוליטי', הפועל הצעיר, 20 ביוני 1930.

24 כותרות ראשיות ב'הארץ', 24 ו-26 באוקטובר 1930. ראו גם: י' גולדשטיין, בדרך להגמוניה: מפא"י – התגבשות מדיניותה, 1930-1936, תל-אביב תש"ם, עמ' 23.

קיבלנו את הסיסמה הזו, אבל אני ידעתי שנצא מנצחים; ידעתי שבזעקה זו יש כל כך הרבה צער ועלבון ובטחון בזכות האבסולוטית שלנו לעשות מה שעשינו, בטחון בטוהר שלנו, בהכרח שלנו לנצח – שידעתי כי ננצח.²⁵

להערכת עוקצו של נאום בן-גוריון לא היה במרחב מערכי הנפש והרוח הכמוסים של מחנה הפועלים וגם לא בשדה יחסי החוץ של הציונות, אלא דווקא בתחום המחלוקת הפנימית במפא"י באשר להתנהלותה מול ויצמן. בעיתון התנועה הרוויזיוניסטית 'דאר היום' הפך יוחנן פוגרבינסקי על פיו את מטבע הלשון שבו השתמש בן-גוריון והפנה את חודו של הפסוק אל תנועת העבודה ואל ויצמן גם יחד: 'גורו לכם מזעם העם היהודי, המרומה על ידכם במשך שלוש עשרה שנה!²⁶ היה זה ההדר ברור ביותר בעיתונות התקופה לאימו של בן-גוריון. הכללתם של מפא"י ויצמן בכפיפה אחת שירתה אמנם את ההשקפה הרוויזיוניסטית, אך לא תאמה את כוונת בן-גוריון. בעקבות הקמת מפא"י ביקש בן-גוריון דווקא לכרסם בעצמתו ובמעמדו של ויצמן בתנועה הציונית. תקיפת מהלכיה של בריטניה, שגרמה לוויצמן להתפטר 'במחאה עזה' כלשונו מתפקיד נשיא ההסתדרות הציונית והסוכנות היהודית, מצאה את המנהיג הציוני בעמדת חולשה. יותר מכך, ויצמן הביע במפורש את חששו שכעת יתעוררו 'כוחות אופל רבים הפועלים עתה אשר ינסו לדוג במים עכורים' ויצמיחו מגמות אנטי-בריטיות בתנועה הציונית. הוא התכוון בראש ובראשונה ל'בוטינסקי, לפנחס רוטנברג ולנאמניו של לואיס ברנדייס בציונות האמריקנית. עם זאת עובדה היא שלמחרת כתיבת הדברים הללו במכתב פרטי נשא בן-גוריון את נאמו הפולמוסי במועצת מפא"י. בן-גוריון חתר לנצל את המצב שנוצר, תוך שימוש בלשון נחרצת ובוטה כנגד בריטניה, במגמה לדחוק את ויצמן להשלים עם מציאות שבה מפא"י היא הגורם המכריע בקביעת זהות ממלאי התפקידים הבכירים בתנועה הציונית, ולהכיר בהכרח להתחשב בדעותיה בעיצוב מדיניות התנועה בזירה הבין-לאומית.

הצרת צעדי ויצמן ופגיעה בסמכותו ברגע כה רגיש מבחינה ציבורית, באמצעות הצגת מפא"י כגורם אנטי-בריטי תוקפני, נראתה לעמיתיו של בן-גוריון במפא"י כמהלך נחפו הראוי לכל גנאי. ההיגיון של מהלך זה הצטייר בעיניהם כניצב בסתירה ליעדיה של המפלגה לגבש ולהדק את חברית עם הגורמים שייצג ויצמן בציונות במטרה לקדם את התהליך הקונסטרוקטיווי של בניית הארץ, ועל כן הם שללו אותו בתוקף.²⁷ בניגוד לקריאתו של בן-גוריון במועצת מפא"י לשחוק באבקה רבת עצמה את סלעיה של האימפריה הבריטית ולהרסה, הם מצאו מזר דווקא בקריאתו של ויצמן ליישוב עם התפטרותו – 'עמדו איתן כסלע ברצונכם החזק והמשיכו את עבודת הבנין [ההדגשה במקור]' – שכן היא תאמה בעיניהם את הערכים, המזג והגישה הפוליטית שבהם דגלה תנועת העבודה.²⁸ אין

25 פרוטוקול הוועד הפועל הציוני המצומצם, 14 באוקטובר 1936, אצ"מ. בדברי תגובתו בסוף הכינוס אמר בן-גוריון כי שמע 'בסיפוק נפשי רב ובהנאה אסתטית מרובה את ראשית נאומי של ביילינסון ואת סופו. לסוף דבריו אני מצטרף בכל לבי'.

26 'פוגרבינסקי', 'הם שבים אל קיאס!', דאר היום, 4 בנובמבר 1930.

27 גולדשטיין (לעיל, הערה 24), עמ' 39-40, 126-137; פ' עופר, 'וייצמן במשבר 1930-1931', 'גורני וג' יוגב (עורכים), מדינאי בעתות משבר: דרכו של חיים וייצמן בתנועה הציונית, תל-אביב תשל"ז, עמ' 57-61 (מכאן הציטטה); גורני (לעיל, הערה 7), עמ' 84-111.

28 'בשעת נסיון: כרוזו של הר"ר וייצמן לעם היהודי', הארץ, 24 באוקטובר 1930.

מענה מתועד על התהייה אם נאומו זה של בן-גוריון פסל אותו בעיני חלק מחבריו, במיוחד אלו מחוגי 'הפועל הצעיר', להיות מועמד מוסכם לתפקיד מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית כעבור כתשעה חודשים. עם זאת נדמה כי אפשר לצרף היבט זה לשלל ההשערות הקיימות במחקר באשר להתגושות הפנימית שהתרחשה בהנהגת

מפא"י במהלך הקונגרס הציוני השבעה-עשר, ביולי 1931,

התגוששות שבעקבותיה נבחר ארלוזורוב למשרה הרמה ביותר שאליה הגיע נציג ממחנה הפועלים עד אז.²⁹

קריאתו של חיים ויצמן לעמידה איתנה של היישוב מול גזרות ה'שפר הלבן', כותרת העיתון 'דבר', 19 בינואר 1930

ההסכם עם ז'בוטינסקי בשנת 1934

ב-16 ביוני 1933 נרצח ארלוזורוב. הפולמוס שפרץ בעקבות רציחתו, ושנמשך חודשים ארוכים, היה נקודת השיא במתח אשר שרר משלהי שנות העשרים בין תנועת העבודה לתנועה הרוויזיוניסטית. במגמה להפיג מתח זה חתמו בן-גוריון וז'בוטינסקי בלונדון ב-27 באוקטובר 1934 על שניים מתוך שלושה הסכמים (השלישי נחתם ב-10 בנובמבר) שנועדו להסדיר את היחסים בין התנועות בשלושה תחומים: דרכי ניהול המאבק הציבורי-הפומבי תוך הימנעות משימוש באמצעי טרור ואלימות, יחסי העבודה בין מעסיקים לפועלים ביישוב והיחסים בין ההסתדרות הציונית לתנועה הרוויזיוניסטית.³⁰ ניסונו של בן-גוריון להסדיר באבחת פתע את שלוש הסוגיות ככדות המשקל הללו באמצעות חיבורן למקשה אחת, הוליד את אחד הפולמוסים הקשים ביותר בתולדות מפא"י. ארבע שנים בדיוק לאחר שטלטל את מפלגתו בסוגיה של מדיניות חוץ, שב ועשה כן בן-גוריון, הפעם בעניין אקוטי בזירת מדיניות הפנים. בשני המקרים בחר בן-גוריון להסיט את מפלגתו באופן חד מהקו הפוליטי שבו דגלה לכיוון אחר, שאליו, כך סבר, נוטה ההתפתחות ההיסטורית, וזאת במגמה להקדים להיערך לקראת ההתרחשויות הצפויות ולהאיץ באורה דרמטי את הכנותיה של מפא"י להתמודד עמן.

למפגש בין שני המנהיגים קדם סיום ההליכים המשפטיים הפורמליים לביורור אשמתם של חברי התנועה הרוויזיוניסטית בביצוע רצח ארלוזורוב, ובמסגרת הליכים אלה שוחרר ממאסר הרוויזיוניסט אברהם סטבסקי ביולי 1934. בסוף חודש זה פנו הרוויזיוניסטים אל מפא"י בהצעה לדון בשלום בציונות'. בדיון שהתקיים במרכז מפא"י בראשית אוגוסט 1934 גרס בן-גוריון כי על מפלגתו לפעול להוצאת הרוויזיוניסטים מההסתדרות הציונית. 'הייתי אומר – להוציאם מן העם היהודי, כי זוהי

29 ראו למשל: צחור (לעיל, הערה 2), עמ' 116.
 30 'גולדשטיין וי' שביט, ללא פשרות: 'הסכם בן-גוריון-ז'בוטינסקי' וכשלונו 1934-1935, תל-אביב 1979, עמ' 59-80; 'א' שפירא, 'הוויכוח בתוך מפא"י על השימוש באלימות, 1932-1935', ה'נל', ההליכה על קו האופק, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 108-117.

תנועה פראנקיסטית, ומוטב שישתמדו עד כמה שאפשר יותר מהר'. לכך צירף שורת שאלות רטוריות: 'איך נשב בכלל עם אנשיהם? איננו מכירים אותם? איננו יודעים מה טיבם של נאצים?'.³¹ על רקע זה אין פלא שרווחים במחקר ההיסטורי תיאורים של התדהמה והזעזוע שאחזו במפא"י כאשר הגיעו ארצה הידיעות הראשונות על ההסכם שחתמו ז'בוטינסקי ובן-גוריון. עמיתיו של בן-גוריון במפא"י בהחלט היו נרעשים מההסכם שחתם עם ז'בוטינסקי ומתכניו, אבל אין לומר שמהלכי בן-גוריון נסותרו מפניהם כליל או שהיו בגדר מהפך פתאומי בהשקפותיו. רחוק מכך. בן-גוריון אמנם לא הקפיד ליידע את מפלגתו מראש על מהלכיו, וממילא לא הוסמך לחרות הסכם עם ז'בוטינסקי (או לחתום עליו בראשי תיבות), אבל עוד בישיבת הוועדה הפוליטית של מפא"י ב-30 באוגוסט, ערב צאתו למסעו באירופה, דיווח כי בזמן שהייתו שם 'בואו בוודאי אלי הצעות של משא ומתן עם הרביזיוניסטים. אני רוצה לומר שלא אשתמט מכל פגישה ומכל משא ומתן'. הודעה זו אושרה בוועדה הפוליטית, כלומר זכתה לגיבויה.³² היא באה בהמשך להודעתו של בן-גוריון בסיום כינוס מועצת מפא"י ב-24-25 באוגוסט, שבה מסר כי בכוונת ההנהלה הציונית לקיים משא ומתן עם כל המפלגות הציוניות, ובכלל זה המפלגה הרוויזיוניסטית, על המצב השורר בהסתדרות הציונית. הודעה זו נמסרה לאחר שהמועצה דחתה ברוב של שלושים ושמונה מתנגדים לעומת עשרים ושניים תומכים את ההצעה שהעלו לפני כצנלסון ובן-גוריון לקיים משא ומתן ישיר בין מפא"י לרוויזיוניסטים. היסוד להודעתו של בן-גוריון מתבהר מהניתוח שפרש שרתוק לפני ברל לוקר ב-2 בספטמבר, ושלפיו שרר באותה עת פער מהותי בין הרוב במרכז המפלגה לבין הלך הרוחות בקרב ציבור הפעילים המפלגתי. להערכתו של שרתוק, שכנראה ביטאה גם את השקפתו של בן-גוריון בסוגיה זו, המועצה נתנה 'אזהרה חמורה למרכז. האזהרה אינה זו שאסור לשאול [אם לקיים משא ומתן ישיר עם הרוויזיוניסטים], כי כששואלים את הרב הרי הוא מטרף, אלא שאין שואלים כי אם לאחר שהוכנה התשובה'.³³ זה היה הלקח האופרטיבי שהפיקו חסידי ההידברות עם הרוויזיוניסטים במפא"י, ושבן-גוריון יישם כהלכתו בהביאו לידיעת המפלגה בדיעבד ובמפתיע את דבר החתימה על ההסכם עם ז'בוטינסקי. לא מהלך שגוי היה כאן, פרי באושים שצמח מהערכה לא נכונה של המצב הפסיכולוגי ושל העמדות הפוליטיות הדומיננטיות במחנה הפועלים, אלא צעד מושכל שנבע מן ההכרה כי אין דרך אחרת להטות את המפלגה מנתיב ההתנגשות המתמשכת עם הרוויזיוניסטים. ודוק, הדבר נעשה לאו דווקא לצורך השגת הסכם עם הרוויזיוניזם, אלא במטרה לשנות את סדר היום וסדר העדיפויות של מפא"י ושל תנועת העבודה, והאחד אינו בהכרח כרוך במשנהו.³⁴

כפי שזיהה נכונה מאיר אביזוהר, בין ה-2 ל-14 באוגוסט אירע אירוע שגרם לבן-גוריון לשנות מן הקצה עד הקצה את גישתו לסוגיית ההידברות וההסכם עם הרוויזיוניסטים.³⁵ להערכתו אירוע זה היה

31 פרוטוקול מרכז מפא"י, 2 באוגוסט 1934, אמ"ע.

32 פרוטוקול הוועדה הפוליטית של מפא"י, 30 באוגוסט 1934, אמ"ע.

33 שרתוק אל לוקר, 2 בספטמבר 1934, אב"ג, חטיבת התכתבויות. לוקר כיהן אז כחבר הנהלת הסוכנות וישב בלונדון.

34 השור: מ' אביזוהר, בראי סדוק: אידיאלים חברתיים ולאומיים והשתקפותם בעולמה של מפא"י, תל-אביב תש"ן, עמ' 150-152.

35 שם, עמ' 139.

כינוס מחוזי של מפא"י בגוש נוריס שהתקיים ב-10-11 באוגוסט בהשתתפות בן-גוריון, לצדם של טבנקין וזלמן אהרונוביץ (ארן). אין ברשותנו תיעוד של הדברים אשר נאמרו בכינוס זה, שנועד לבירור דרכה של מפא"י.³⁶ עם זאת ממכתב האיום של סניף מועצת מפא"י בתל-אביב כי לא יקבלו הכרעה לחדול מהמאבק, מכתב שהוקרא בישיבת מרכז המפלגה ב-14 באוגוסט, ומדבריו של ברל רפטור בישיבה – 'תדע הנהגת התנועה כי בחוגים שונים במפלגה, בשיחות ובאסיפות, מדברים בקלות רבה על פילוג' – אפשר להסיק כי המחלוקת הפוליטית הפכה למאבק ארגוני. המאבק שהונהג בידי ראשי 'הקיבוץ המאוחד' ופעילים מרכזיים בסניפי הערים והמושבות, איים לנטרל את חופש הפעולה ויכולת קבלת ההחלטות של ראשי המפלגה בזירה היישובית ובזירה הציונית. הנהגה פוליטית אינה יכולה לשרוד ולתפקד לאורך זמן בצל איום כזה. כאן נפל הפור. בן-גוריון ציין כי לנוכח חילוקי הדעות שאליהם נחשף בדברי החברים שהשתתפו בכינוס בגוש נוריס, שלבטח נשמעה בו ברמה עמדתם הלוחמנית של חברי עין-חרוד, הקיבוץ הבלוט בגוש, מסקנתו היא ש'אם לא נשמור על קו משותף לכולנו – נהרוס את המפלגה ולא נתקן את המצב בציונות. מוכרחים למצוא דרך וביטוי שיתקבלו על ידי כלל החברים. בשאלה כזאת לא אחליט גם ברוב דעות, אם אדע שיש מיעוט מתנגד ניכר, כי אינני רוצה לזעזע את המפלגה'.³⁷ הבטחה מפורשת זו, שבן-גוריון חש כמעט אנוס להשמיעה כדי ליצור לו מרחב מינימלי לפעילות פוליטית, ושהוא עתיד היה להפכה על פיה כמו ידיו, היא אחד המפתחות לזעם הרב ברמה האישית שחשו כלפיו כמה מבכירי הפעילים במפלגה עם היוודע דבר חתימת ההסכם עם הרוויזיוניסטים. אניטה שפירא קבעה כי המנהיגים מצאו עצמם שבויים בידי ציבורם.³⁸ נושא הדגל ומבטאה המובהק של גישה זו היה מזכיר המפלגה באותה עת, יצחק בן-אהרן.

בגיבוש הטיטות שנדרונו במשא ומתן עם ז'בוטינסקי בחודש אוקטובר היו מעורבים לוקר ורב הוז, שניים מאנשי השורה השנייה בהנהגת מפא"י ששהו אז בלונדון, לוקר חבר שלוחת הנהלת הסוכנות והוז כשליח המפלגה ללייבור הבריטי. ב-7 באוקטובר דיווח בן-אהרן להוז: 'בארץ עתה סערה על המו"מ עם הרביזיוניסטים בלונדון. המועצה החליטה איסור כל מו"מ והנה מו"מ על ידי בן-גוריון. כיצד מתיישבים הדברים? [...] האם אתם – אתה ובן-גוריון – עסוקים במידה כזו שאין ביכולתכם להמציא למרכז אינפורמציה מספיקה על השתלשלות הדברים? אינני יכול להשלים עם מצב כזה'. היה זה ניסיון ברור של בן-אהרן לטרפד את המגעים בעודם בתחילתם, שכן מובן היה שחשיפת תכנים מההידברות בטרם הבשילו, תגרום לקריסתם. 'היה שלום – לנו אין שלום',³⁹ חתם בן-אהרן את מכתבו, ואפשר בדיעבד לפרש חתימה זו לא רק כאמירה נרגזת התואמת את אופיו הנרגז של האיש, אלא כאיום מוסווה כי השלום שבגיבושו עסקו הוז ובן-גוריון יגרום לכך שלא ישרור שלום בתוך מפא"י. בן-אהרן עסק לא רק בכתיבת מכתבים. ביממה שבה התקיימה הפגישה המכרעת בלונדון בין בן-גוריון לז'בוטינסקי, ב-26-27 באוקטובר, התכנסה בימתו ב'בית ארלוזורוב'

36 'במפלגת פועלי א"י: כינוסים בגושי ההתיישבות העובדת', דבר, 6 באוגוסט 1934.

37 פרוטוקול מרכז מפא"י, 14 באוגוסט 1934, אמ"ע.

38 שפירא (לעיל, הערה 30), עמ' 109-110.

39 בן-אהרן אל הוז, 7 באוקטובר 1934, אב"ג, חטיבת התכתבויות.

28.10.34

ז'בוטינסקי היקר -

אני יקרה לך ולכל הצדדים - כל האנשים הפחותיים.
 ודברך בלתי נאמן מתוך חובת אמונה ואתה 15
 שנים בחייך לא אפנה עמך. אין זה
 סגור וטוב - ובעת צורך תהיה איתי.
 ואתה אלו הנשים אף לא באתי לראותם.
 באתי רק בשם אביונית אלוניות
 מה לשלוח - אולי אתה נכח מה לכתוב
 אליהם, תלוי בראי. אולי תוכלו לכתוב
 לי שלום ופנימי. הרי הכול פה עליהם
 ולתור - לברור את הוותק, אולי וקראו
 בלתי אנו רוצים לזכור. אולי וקראו
 חונה סמיוקטניק, וזה צדד לכתוב
 ענייני את השנה את העבודה לכתוב
 /שלישי? והתקף לתת זאת לכמה חודשים
 ב"ש את העניינים - אחרונה רבה
 ואתן התורה והבלתי מקרה, מתוך
 מאין דברו אתם רוצים בדבר המורה
 ונתתי את העניין
 עבודה זו לא תהיה אולי -

אולי - אתה הולך לתור אולי
 לראות את כל האנשים הנאמנים
 דומים אתה ואת כל האנשים הנאמנים
 כולו. אולי אתה יודע, אך לא ברור
 היש זה אולי אתה יודע, אולי אתה
 מושגת לומר אתה יודע, אולי אתה
 אולי אתה יודע, אולי אתה יודע, אולי אתה
 יודע את ההתחלה, מה נראה זה
 דבר דבר - לשתתף בהנהגת הכול
 אולי אתה יודע, אולי אתה יודע, אולי אתה
 יודע את ההתחלה, מה נראה זה
 דבר דבר - לשתתף בהנהגת הכול

ז'בוטינסקי היקר,

אני מקווה שלא תרעם עלי אם אפנה אליך כלחבר וידיד בלי ה"אדון" הצרמוניאלי.
 נפרדנו אתמול מתוך עייפות לאחר 15 שעות רצופות של עבודה מתוחה. אין אני
 סנטימנטלי ונדמה לי, שגם אתה אינך. אבל לא הגדתי לך אשר בלבי. לא אגיד זאת גם
 עכשיו. מבחינה אוביקטיבית מה שעשינו - ואולי יותר נכון מה שניסינו לעשות - תלוי
 בערכו ולא בנו. ובציבור אשר בשמו נדברנו: האם הרוח אשר צררה אותנו תצרוך גם
 אותו, והאם יפעלו כאשר אנו רוצים שיפעלו? אולם יש גם בחינה סובייקטיבית, ושום דבר
 שיקרה מעכשיו לא ישנה את העובדה, ששנינו נפגשנו ובמשך שעות רבות שכחנו את כל
 אשר עמד מאחורינו, וחרדה רבה לכבוד התנועה ולהצלחת מפעלה. מתוך אמון הדדי ומתוך
 כבוד הדדי, הניעה אותנו למאמץ משותף.

עובדה זו לא תיעקר מלבי, יקרה מה שיקרה.

אגב, אתה הצעת שיעוף מיד לארץ. לי אי-אפשר לעזוב את לונדון בימים אלה. יש לי
 פה עוד פגישות פוליטיות אחדות, וגם כמה דברים פנימיים הוטל עלי לסדרם לפני שובי
 לארץ.

חושבני, שבעוד עשרה ימים או שבועים אוכל לצאת מפה. ואם אתה מוכן אולי
 מקבל את הצעתך, כי נדמה לי, שיש צורך ששנינו נהיה בימים אלה בארץ. למען יהיה
 רצוננו המשותף לעובדה של רבבות.

אני לוחץ ידך בהוקרה.
 ד. בריגוריון

מכתבו של
 בן-גוריון אל
 ז'בוטינסקי
 לאחר חתימת
 ההסכם ביניהם,
 28 באוקטובר 1934

שבת-אביב פגישה של מזכירי סניפי המפלגה, מזכירי מועצות הפועלים ושליחי מפא"י במוסדות המרכזיים. ביטאון המפלגה, 'הפועל הצעיר', סיפר לקוראיו הנאמנים כי הסוגיה שעמדה על הפרק במפגש הייתה 'הבטחת מרות התנועה על כיוון הפעולה של נבחריה'.⁴⁰ במברק שבו הודיע לעמיתיו במפא"י על חתימת ההסכם ב-27 באוקטובר, כתב בן-גוריון: 'ייתכן שחברים בארץ (אני מקווה שלא רבים) יתרעמו (אני בוחר לשון רכה) על כל המו"מ ועל ההסכם'.⁴¹

ב-28 באוקטובר בשעה 10:15 שוגר מהארץ אל בן-גוריון מברק התגובה הראשון על הידיעה בדבר החתימה על ההסכם עם ז'בוטינסקי. במברק, שהיו חתומים עליו שני מנהלי 'בנק הפועלים', אהרנבוין ואייזיק ברודני, נכתב: 'יישר כוחך'. שעה לאחר מכן שיגר שרתוק מברק ובו כתב: 'הגיע בזמן, ונתפרסם (ההסכם ב'דבר'). חזק'. כעבור שעה וחצי נשלח מברק ממזכיר מפא"י, בן-אהרן, שזעף: 'הופתענו, הסכם כזה בלי אישור המרכז, ותבע: 'המצא פרטים'. בשעה 16:00 טלגרפו שרתוק וקפלן אל בן-גוריון ודיווחו כי 'בציבור התרגשות עצומה'; הם הודיעו לו על כינוס מרכז מפא"י הצפוי בעוד שלושה ימים ועל כוונה לזמן בדחיפות את מועצת המפלגה, והוסיפו כי הכרחי שישוּב בטיסה, ושימסור את מועד הגעתו. בתגובה טלגרף בן-גוריון אל שרתוק והיתמם: 'מה פשר הבהלה וההתרגשות? טלגרף במפורט, בצירוף תגובת העיתונות'.⁴² דרמת המברקים הזאת הייתה רק ראשיתה של התלהטות הרוחות במפא"י. בטרם נודע לבן-גוריון על שלל המברקים הללו הוא קיים שיחה טלפונית בשעה 15:00 עם כצנלסון, ששהה בבניין הוועד הפועל של ההסתדרות, והלה הזהירו מפני הסערה ההולכת ומתפשטת ברחבי המפלגה בעקבות ההסכם.⁴³ במכתב ששלח בשעות הערב אל חברי המפלגה הביע בן-גוריון תרעומת על שכצנלסון לא הודיע לו בשיחת הטלפון שלהם שעליו לשוב מיד, והנה כעבור שעה קיבל את המסר האמור משרתוק וקפלן, ופסק: 'לא עשיתי דבר שיש בו צל של הפרת משמעת המפלגה'. בן-גוריון, שידע היטב מה ערכו ומעמדו, שלף כמנהגו את איום ההתפטרות וציין כי אילו הייתה המפלגה אוסרת עליו לקיים את הפגישות עם הרוויזיוניסטים בתור חבר ההנהלה הציונית, היה מקבל את מרותה אבל מתפטר מהנהלה, ואם המפלגה סבורה כי עמדתו כחבר הנהלה אינה מתיישבת עם עמדתה, 'ברשותה הגמורה להוציא אותי מהנהלה'.⁴⁴

את התגובה המנוסחת השיטתית הראשונה של מי מבכירי מפא"י על ההסכם כתב גולומב. בפתח המכתב ששיגר אל בן-גוריון והוז ב-28 באוקטובר ציין כי הידיעה הטלגרפית על ההסכם 'הדהימה את כולנו והכניסה מבוכה גדולה בציבור. זו יותר ממבוכה, זו היתה מכה קשה לתנועה, מיטוט גמור של האמון בהנהגה'. הוא ראה בהסכם שנחתם, ושגרם ל'הדהמת התנועה', שגיאה פטלית, וציין שהמהלך מתקבל בציבור המפלגתי ב'התמרמרות צורבת ועלבון קשה'. במכתבו היטיב למקד את המבט במתח הגובר והולך בין המנהיגות הנבחרת לכין המוני החברים מן השורה: 'רבים אומרים, כי המצב בפנים תלוי הרבה בנו בעצמנו. השאלה היא, מי זה אנו בעצמנו. אל נשכח שאנו כבר תנועה

40 'בתנועה', הפועל הצעיר, 26 באוקטובר 1934.

41 בן-גוריון אל חברים (במרכז מפא"י), 27 באוקטובר 1934, אב"ג, חטיבת התכתבויות.

42 למברקים הללו מ-28 באוקטובר 1934, ראו: אב"ג, חטיבת התכתבויות.

43 יומן בן-גוריון, 28 באוקטובר 1934, אב"ג; 'פרשת ההסכם עוד לא תמה', דבר, 29 באוקטובר 1934.

44 בן-גוריון אל חברים (במרכז מפא"י), 28 באוקטובר 1934, אב"ג, חטיבת התכתבויות.

של רכבות וההתעלמות מן הפסיכולוגיה של ההמונים על ידי אימוץ עצמנו, על ידי העמדת פנים או גם אמונה פנימית של כמה עשרות חברים לא תציל את התנועה.⁴⁵ המחלוקות הפנימיות הגועשות במרכז מפא"י על היחס לרוויזיוניזם בשנים 1933-1934, הדגיש גולומב, התנהלו במנותק מרחשי לבם וממצוקותיהם הראליות של חברי המפלגה. האופן שבו נחתם ההסכם ותכניו רק מגבירים את הנתק ומגביהים את החומה החוצצת בין שכבת הפעילים הפוליטיים הבכירים לבין השדרות הרחבות של

המפלגה, עד כדי חשש מקריסת עמוד השדרה הארגוני שלה והתמוטטותה המוחלטת, מפני שהיא חדלה להיתפס כממלאת את צורכיהם ומאווייהם של המזוהים עמה. שרתוק דיווח לבן-גוריון בליל ה-29 באוקטובר על משבר אמון חמור בהנהגת המפלגה; הוא ציין כי זהו 'סיכום מתון לרוח הרוב', וכי ניכרים גילויי 'יאוש, וחתם בהבאת הערכתו של כצנלסון ה'רואה שורש ההתנגדות בהפתעה ההוממת'.⁴⁶ משמע לשיטתו של כצנלסון, בן-גוריון בחר בנתיב פעולה מוטעה מיסודו, שחתר בפועל תחת השגת היעד שאמור היה להיות משותף לשניהם – גיבוש הסכמה לניהול החיים היישוביים והציוניים על יסודות פרלמנטריים מקובלים.⁴⁷ בן-גוריון הגיב במידה מסוימת של היתממות והשתאות על סערת הרגשות שאחזה במפא"י לנוכח ההסכם: 'הפניקה שתפסה כמה חברים

היא דבר חולף. אולם תנועתנו תצטרך לא פעם לקבל החלטות מכריעות ברגע גדול ולא פעם תצטרך לעשות מפנה מהיר – אם התנאים ישתנו, ויותר מדי שלטת בה האינרציה – אינרציה של מילים ופסוקים שנתרוקנו מתוכנם לפעמים.⁴⁸

בעודו מבקש לחנך את חבריו ולהכניס לימים דרמטיים ומשמעותיים מאלה, הצטייר בן-גוריון כמי שמטיף להם מוסר על שלא נענו לגודל השעה ולא אמרו 'אמן' אחר הכרעותיו. בפרספקטיבה היסטורית אפשר למצוא תימוכין כאלה ואחרים לביקורת שהטיח בעמיתיו על אי יכולתם להתמודד עם מפנים מהירים שהיו נחוצים עקב שינוי הנסיבות ההיסטוריות, אך אין בכך לפטור אותו מכישלונו

הסכם בן-גוריון-
ז'בוטינסקי,
אוקטובר 1934.
בקריקטורה של
יהושע אדרי נראים
חילופי התפקידים
המפתיעים בין
שני היריבים
המושבעים

45 גולומב אל בן-גוריון והוז, 28 באוקטובר 1934, אב"ג, חטיבת התכתבויות.
46 מברק שרתוק אל בן-גוריון, 29 באוקטובר 1934, אב"ג, חטיבת התכתבויות.
47 על יעדו זה של כצנלסון ראו: שפירא (לעיל, הערה 6), ב, עמ' 420.
48 בן-גוריון אל חברים (במרכז מפא"י), 31 באוקטובר 1934, אב"ג, חטיבת התכתבויות.

להעריך נכונה את עצמת ההתנגדות הפנימית שעורר מהלכו. זאת כמובן על יסוד ההנחה המקובלת שהוא שאף באמת ובתמים לגבש דפוסי עבודה מוסכמים עם התנועה הרוויזיוניסטית בחיים הציוניים והיישוביים.

מנהיגותו של בן-גוריון, וכפועל יוצא מכך מעמדה של הנהגת מפא"י בכללותה, הייתה אחד הנושאים המהותיים שלובנו בישיבת מרכז מפא"י ב-31 באוקטובר, הישיבה הראשונה שכונסה לאחר היוודע דבר ההסכם. שרתוק וכצנלסון ניסו להסיט סוגיה זו ממוקד הדיון לטובת עיסוק בהיבטים אידאולוגיים ומעשיים. אך זלמן אהרונוביץ, ממנהיגי 'מועצת פועלי תל-אביב' ומראשי סניף מפא"י בעיר, הטיח כלפי 'הגרעין המרכזי של ההנהגה' – משמע בן-גוריון וכצנלסון, ובמיוחד כלפי בן-גוריון – כי 'הרס את האמון' בו, וכי נכזבה ההנחה הבסיסית ש'ידע את גבולות הסמכות שנפקדה בידי ואת גבולות השימוש בסמכות זו'. יצחק לופבן, עורך שבועון המפלגה 'הפועל הצעיר', הוסיף כי על בן-גוריון לשקול אם יש לו 'כוח סוגסטיבי' לאכוף על המפלגה את 'רצון היחיד שלו בכוח [...] ואם התנועה תענה "אמן" אחרי מעשה הנעשה למורת רוחה'.⁴⁹

העימות במרכז מפא"י בנוגע לבן-גוריון הגיע לשיאו בוויכוח בין שני המבטאים המובהקים והנחרצים ביותר של מתנגדי ההסכם, בן-אהרן וטבנקין – השליח הפוליטי הבכיר של תנועת 'הקיבוץ המאוחד' במפא"י לעומת מנהיג התנועה. בן-אהרן גרס כי המהלך שביצע בן-גוריון הוא בבחינת 'התכחשות לקונסטיטוציה של חיינו הציוניים', קבע שאין 'פיתרון אשר ימנע דזבואציה של בן-גוריון [הודעה כי אין הוא מוסמך לפעול בשם מפא"י] ויחד עם זה יהיה נאמן לרוחה ולרצונה' של מפא"י, והסיק כי במצב הקיים יש הכרח 'להשתחרר מחשבון אישי זה או אחר'. כלומר דבקות בעקרונות התנועה חייבה לדעתו לפסול את ההסכם, אף שהדבר עתיד היה לפגוע במעמדו המנהיגותי ובסמכותו של בן-גוריון במפלגה, ביישוב ובתנועה הציונית. הפגיעה במנהיג ובעצמתו בזירה הפוליטית לא הייתה בגדר משאת נפש, אך ההיבט האישי התגמד בעיני בן-אהרן לעומת השיקול המפלגתי הכולל. טבנקין, אשר שלל את ההסכם בתקיפות שלא נפלה במאום מזו של בן-אהרן, פסק כי אינו 'רואה דזבואציה לבן-גוריון' אם המשא ומתן ייפסק והעניין יובא להכרעה פנימית מפלגתית. בה בעת ציין טבנקין: 'אינני רוצה במצב כזה לבקר את בן-גוריון, כי זה מסוכן ביותר לתנועתנו. על כן צריך לחפש דרך לדון יחד אתו [...] יחד עם בן-גוריון נמצא אולי דרך לצאת מן המצב שנוצר'. משמע טבנקין לא היה נלהב כלל וכלל להיפרד מעמיתו הקרוב להנהגת מחנה הפועלים וביקש לרחות את הוויכוח וההכרעה במישור האישי, בתווה שאפשר יהיה לשמר גם להבא את מעמדו הפוליטי של בן-גוריון ואת כושרו להתנהל במסגרת מוסכמת ומתואמת. סכנת הפגיעה באישיות הפוליטית הבכירה במפא"י, ברע דרך פוליטית רבת חתחותי ובדמות דומיננטית מקרב יוצאי העלייה השנייה – כל אלה שימשו בערבוביה בדבריו. ברם גם טבנקין הבין שמכאן ואילך ככל מחלוקת פוליטית כבדת משקל שאליה תיקלע, עתידה מפא"י להיבחן בין היתר על פי יכולתה להמשיך להתקיים במתכונתה הנוכחית, כפשוטו. 'אני לא אלך לקראת "הסטיכיה" – לפלג את התנועה בקלות',⁵⁰ כך הכריז. 'הסטיכיה' הפכה לעובדה היסטורית רק

49 פרוטוקול מרכז מפא"י, 31 באוקטובר 1934, אמ"ע.

כעבור עשר שנים, עם פילוגה הפורמלי של מפא"י בשנת 1944, אבל לענייני כאן כולטת התייצבות הנחרצת של טבנקין למניעת כרסום במעמדו ובסמכותו של בן-גוריון ולהוצאת הנושא אל מחוץ לתחומי הביקורת הלגיטימית, על אף חילוקי הדעות המהותיים ביניהם. ברוח זו ממש הקפיד שלמה לביא, עמיתו-יריבו של טבנקין בעין-חרוד, להבהיר לחניכי 'הנוער העובד' במשפט שחתם מאמר ארוך אשר בו פירט את שלל נימוקיו נגד ההסכם: 'אחת ברור לי: בא-כוחנו [בן-גוריון] נשאר נאמן לכל היתנו'.⁵¹

ההלם העמוק שגרם המהלך שעשה בן-גוריון – ואין מונח מתאים יותר מ'הלם' לתיאור ההתפעלות מן התעוזה והעוזוע מן החוצפה שנמהלו אלה באלה בקרב עמיתיו במפא"י – נחשף באורח יוצא דופן ב'דבר'. הידיעה על חתימת ההסכם הביאה ב-29 באוקטובר להדפסת שתיים מן הכותרות המוזרות ביותר שפורסמו בעמודו הראשון מאז שהחל לצאת לאור. במהדורה הרגילה של העיתון, שהופיעה בבוקר, נכתב בכותרת: 'שיחה טלפונית עם בן-גוריון בלונדון'. בתוספת הערב הופיעה הכותרת 'מתי יבוא ד' בן-גוריון' (ללא סימן שאלה).⁵² מאמר המערכת לא העלים מקוראיו ש'מעשה לונדון' בא בהפתעה, ציין כי ההתרגשות שאחזה בציבור מובנת, והודה כי המצב החדש שנוצר עקב שורת הסכמים שנחתמו 'נושא בקרבו מפנה כל כך חריף לגבי המצב הקיים, שרבים-רבים אינם מעלים על הדעת כי שינוי זה יכול להיות ממשי'.⁵³ בניגוד למנהגם וכשהם מביעים רק במשורה את תמיכתם בנחיצות ההסכם, שיתפו עורכי 'דבר' את קוראיהם בהתרגשות ובמהומה שחולל הצעד בציבור הרחב, או ליתר דיוק ברחובות תל-אביב:

שיחת היום ודיון-היום: ההסכם והערכתו. הטלגרמה מלונדון, קצרה וסתומה, גלשה מיד משולחן המערכת והגיעה לרחוב ולמסיבות יושבי-קפה. הויכוחים היו חמים. הדעות לא היו שוות. היו שקיבלו את הידיעות בשמחה שלימה; הנה נגאלנו מחרפת הבריונות ומסכנת הירידה האורבת לכל חיינו בארץ, והיו שהתרעמו, והיו שטענו, כי אין ממש בדבר [...] במשך כל היום היה ההסכם לשיחת-הכל. רבים נרגשים, אף על פי שרבים המצדדים ורבים הפוסלים – יש לומר שהדעות טרם נתגבשו.⁵⁴

ההכרה בהכרח לגבש בקרב חברי מפא"י תגובה מאורגנת על ההסכם, והמודעות לתסיסה הנרחבת שהוא מעורר, הביאו לזימון מידי של שורת כינוסים של חברי מפא"י. מעבר לאינטרסים הסותרים של שוללים ומחייבים, שחפצו איש איש להשפיע על גיבוש עמדת חברי מפא"י בנוגע להסכם, נועדו הכינוסים הללו לא רק לדיון בתוכני ההסכם לגופם, מאחר שפרטיהם המלאים טרם נודעו אז ברבים, אלא גם לתיעול התסיסה ולמניעת גלישתה להבעת אי אמון מוחלט בהנהגה ובראש ובראשונה בבן-גוריון. בעשרות כינוסים של המפלגה אשר התקיימו, על פי החלטת מרכז מפא"י, ב-2-3 בנובמבר ובימים הבאים נכחו למעלה מ-7,000 חברים, ומאות מהם השתתפו בוויכוחים הסוערים. הברורים בסניף מפא"י בתל-אביב התנהלו במהלך שש אספות שהתקיימו בחודש נובמבר. ב'הפועל הצעיר' ראו לנכון לציין כי 'בכינוסים ניתן ביטוי מצד כל המתווכחים' – לא פחות – לאמון הגמור שהתנועה הוגה

51 ש' לביא, 'לצערי, גם אני מתנגד להסכם', במעלה, 30 באוקטובר 1934.

52 'פרשת ההסכם עוד לא תמה', דבר, 29 באוקטובר 1934; 'מתי יבוא ד' בן-גוריון', שם, תוספת ערב.

53 מ'ד [מערכת דבר], 'דבר היום', דבר, 29 באוקטובר 1934.

54 'פרשת ההסכם עוד לא תמה', דבר, 29 באוקטובר 1934.

לח' בן-גוריון בשליחותו הקשה והאחראית'.⁵⁵ ההנחה כי מכלל ההן זועק לאו, אינה בהכרח מדויקת, אם כי שוב ושוב נשמעה בהזדמנות זו הדעה שבן-גוריון לא היה צריך לחתום על ההסכם ובכך לכאורה לחייב את המפלגה מבלי לשאול את דעת פעיליה וחבריה. שמואל דיין, שלדבריו התנגד להסכם, טען כי מרגע שחתמת ידו של בן-גוריון מתנוססת עליו, הרי 'היא מחייבת אותנו לקבל אותו',⁵⁶ אך עמדה זו נותרה בבדידות בלתי מזהרת במפא"י. מאמר המערכת של 'דבר' בחר דווקא להבליט את הספקות וההיסוסים בקרב חברי מפא"י, מבלי לנקוב בשמו המפורש של בן-גוריון, וזאת כדי לחדד את המייחד את המפלגה בזירה הפוליטית לעומת מתנגדיה מימין ומשמאל: 'הציבור הזה לא עמד "דום" בקבלת "הפקודה". כל אחד מחבריו קם על רגליו כדי להגן, כל אחד לפי הבנתו, על ערכיו. כי הציבור הזה אינו "צאן קדושים" המחונך בפולחן המנהיגים'. לשיטתה של מערכת העיתון, מילות השבחה שהעתירה על הוויכוח הנסער שהתלקח בקרב חברי מפא"י, ושנגול לעין כול, לא היו רק בבחינת ניסיון להוציא מתוק מעז המחלוקת, אלא הבעת הערכתה לגילוי של עצמה ארגונית ואידאולוגית ולביטוי אמין ונאמן של 'הטיפוס האנושי' המפא"יניקי, שנחשף במיטב שיקול דעתו והתחבטויותיו.⁵⁷

אמירה זו הייתה רק חלק מהאמת כפי שנראתה באותם הימים בעיני עורך העיתון, כצנלסון. כעבור יומיים הוא הזהיר בחומרה את בן-גוריון כי 'המשך המשא ומתן דוחף הציבור לאנרכיה ולדיסטרוקטיביות', והתריע שנשקפת סכנה גדולה מאוד לקיומה של מפא"י.⁵⁸ בפרפרזה על שיר הערש הנודע של עמנואל הרוסי, 'שכב בני', שחובר בעקבות מאורעות 1929, פורסם באותם הימים ב'דבר' שיר שנפתח כך: 'נוֹמָה, בְּנֵי, נוֹם וְשֶׁקֶט, / חָלוֹם שְׁלוֹם וְהָרֵם. / אֲבָא'לָה עָסוּק מָאד: / כָּל זְמַנּוֹ הוּא לְהֶסֶפֶם'. השיר נחתם במילים: 'בְּעֶצְמָהּ, בְּנֵי, תִתְחַנֵּךְ, / תִּגְדֵּל, תִּלְךְ בְּאֶשֶׁר תִּלְךְ, – / אֶת שְׁנֵתְךָ שׁוֹמְרֵת אִם, שׁוֹמְרֵךְ אֲבָא מְהֶסֶם'.⁵⁹ הנימה המחויכת לא הסוותה את המגמה שהסתמנה בדעת הקהל הפועלית – התנגדות גוברת והולכת להסכם. זו בלטה במיוחד בחוגי 'הקיבוץ המאוחד'. מזכירו, בנקובר, תמצת עבור חבר פעילי תנועתו את שאירע בקרב ציבור הפועלים בשלושת השבועות מאז שנודע על ההסכם: 'תנועתנו אינה יכולה לקבל, וגם לא תקבל בשום אופן גילויים דיקטטוריים, מצד מנהיגים שהם מעמידים את התנועה בפני עובדה מכרעת, שעלולה להיפך במרוצת הזמן לגורם פוליטי ציבורי כבד משקל. חסרה לנו הכנה נפשית לפולחן המנהיגות'.⁶⁰ האנלוגיה הגלויה לעין בין יזמתו העצמאית של בן-גוריון לבין המציאות המרכז אירופית ואורחות ההנהגה בתנועה הרוויזיוניסטית נתקבלה באוזן כרויה בתנועה הקיבוצית, שמהלכים פוליטיים קיבלו בה תו הכשר רק לאחר סינונם ועיבודם בהתחשב בקווים האידאולוגיים שעל הגדרתם הופקדו טבנקין וקבוצת נאמניו. אין להסיק מכך כי הפרשנות שרווחה ב'קיבוץ המאוחד' חטאה בהבנת ההשלכות של מהלכו של בן-גוריון ברמה המנהיגותית.

55 'כינוסי מפא"י', דבר, 1 בנובמבר 1934; 'בתנועה', הפועל הצעיר, 12 ו-23 בנובמבר 1934.

56 ש' דיין, 'לשאלה הנידונה', הפועל הצעיר, 3 בדצמבר 1934.

57 מ"ד ומערכת דבר, 'דבר היום: סביב הסכם לונדון', דבר, 6 בנובמבר 1934.

58 שפירא (לעיל, הערה 6), ב, עמ' 420.

59 חז, 'שיר ערש', דבר, תוספת ערב, 20 בנובמבר 1934.

60 מכתב יוסף בנקובר, 18 בנובמבר 1934, צרור מכתבים, כד (23 בנובמבר 1934), אי"ט, אק"מ, 16-7/31/2.

חלום „הירדן“

יום וְלַיְלָה הַמְרִיבָה אֵינָה תַמָּה
מְהַלְמוֹת וּמַכּוֹת מִמָּשׁ עַד זוֹב הַדָּם,
הַמְרַקְסִיטִים אֶת עַצְמָם מִכְּלִים
בְּמִלְחָמָה.
הוֹפֹחַ קָאֵשׁ בּוֹעֵר וְעֵדִין לֹא גָדַם.

בַּיִת מִפְּאִי הַפֶּךָ חֲזִית
וּבְתוֹתֵיחִים תְּרַעַשְׁנָה הַעֲמָדוֹת,
רְמוֹנֵי יַד כְּרוּחַ תְּזוּזִית
מִסְכִּיב פּוֹרְחִים – עֲצוּמוֹת הַאֲבָדוֹת.

בֵּין כֹּה וְכֹה בְּתַכְלַת הַרְקִיעַ
תָּג כַּנְשָׁר בְּאֵוִירוֹנִים כְּפִיר
אֲוִירוֹן „תִּלְ-חִי“ זְמוּזוֹל הַשְּׂמִיעַ
שָׁלוֹם לְכַפָּר, שָׁלוֹם לְעִיר.

וְכַרְעִים הַרְעִים לְפִתַע
קוֹל זָאֵב שׂוֹאֵג: בְּאַסְטָה!
וּפְאָדָה נִמְרָצָת נִפְלָה מִמְרוֹם
קוֹל רֹאשׁ הַשְּׁלִטוֹן אוֹמֵר: „דוּם!“
וְלוֹ הַד יַעַן מִמְרָח וּמִיָּם
לְ„בוֹטִינְסְקִי רֹאשׁ בֵּית־ר חֵי וְקִיָּם“

בלק

שׁוֹטֵף לוֹ „הַיִּרְדָּן“ בְּנַחַת
וְעַל גְּדוּחָיו יִפְרַח חֲלוֹם.
„הַהֶסְקָם“ נַחֲתָם, סָר פַּחַד,
הֵם הַשְּׁלַךְ – שָׁלוֹם, „שָׁלוֹם“.

כִּי בֵן הַמְּנַהֵיג צָנָה:
בְּאֶמְרֵי „בוּם“ – קְלֶכֶם תְּגִידוּ „בוּם!“
קֶץ לְמִדּוֹן, סוּף לְמִרְיָה
אֵךְ אֶפְשָׁר וְגַם מָתָר – לְחֲלוֹם.

וּבְחֲלוֹמוֹ „הַיִּרְדָּן“ סָבַר:
בְּמִפְּאִי הַפֶּכָה וּמְהוּמָה
הַתְּפוֹרְרָה „מִפְּאִי“ לְאֶפֶר וְעָפָר,
כָּאָה הַנְּקָמָה, הִיא כָּאָה כְּתָמָה.

מְבַצֵּר „מִפְּאִי“ הִנֵּה הוּא מְתַמוּטָט,
אֶבֶן עַל אֶבֶן – עֲרַמָּה גְדוֹלָה,
וּמִתַּחַת לַמַּפְלָת „הַשְּׂמֵאל“ מְתַקּוּטָט
מִקְצֵה הָאָרֶץ וְעַד קְצֵה גוּלָה.

‘חלום הירדן’,
פילייטון על
הסכם בן-גוריון-
ז'בוטינסקי
והוויכוח הפנימי
במפא"י שפרץ
בעקבותיו, דבר,
21 בנובמבר 1934

הדרמה העפילה לאחת מפסגותיה עם שובו של בן-גוריון ארצה ב־19 בנובמבר. בקנה המידה של אותם הימים הוא זכה לקבלת פנים נרגשת, אולי חסרת תקדים בשגרת הנסיעות של מנהיגי תנועת העבודה. התיאור המאופק של ההמתנה הדרוכה לקראת בואו כפי שנדפס ב'דבר', הסווה רק במעט את המתח הרב ואת טלטלת הרגשות בקרב משתתפי האירוע. אם צריך לסמן רגע היסטורי אחד שבו מעשה כמעט ספונטני – מאורגן רק בחלקו – ביטא וסימל הכרה בבן-גוריון כמנהיג הפוליטי הבלתי מוכתר של המפלגה, אפשר כי זה היה הרגע:

מבוקר חכו לבואו של ח'ברן ד' בן-גוריון חברים רבים ליד שער הנמל ביפו. הספינה 'ירושלים' איחרה הפעם לבוא. כנמל פגשוהו מ' שרתוק, חברי מזכירות הוועד הפועל של ההסתדרות 'מרמינסקי, ד' רמז, ' שפרינצק וא' דובקין וחברי מזכירות מרכז מפלגת פועלי א"י ' בן-אהרן וב' רפטור. 'ישר מן הספינה בא ד' בן-גוריון לבית הוועד הפועל. גזוזטרת הבית מלאה חברים רבים ועובדי המוסדות שפגשוהו בלבביות. תוך לחיצות-יד באו שאלות ותשובות על העניינים העומדים 'ברום העולם', ואף על ה'הסכם' כמובן.⁶¹

למחרת התקיימה ישיבת מרכז מפא"י בהשתתפותו של בן-גוריון. בן-אהרן תבע לקיים עמו 'ברור על שפגע ביסודות הקולגיאליים המקובלים בחיים הציבוריים-החברתיים שלנו', אך גם הפעם השתמשו

61 'בואו של ד' בן-גוריון', דבר, תוספת ערב, 19 בנובמבר 1934.

מכך עמיתיו, כל אחד משיקוליו.⁶² ב-24 בנובמבר נועד המרכז ליום דיונים ארוך בצל איומו של טבנקין כי אם סוגיית ההסכם לא תובא להכרעה בפני ועידת המפלגה, שלכינוסה תקדם מערכת בחירות פנימיות, הוא יפרוש ממרכז מפא"י. משפט אחד שאמר בן-גוריון כמעט בדרך אגב בנסותו להדוף את התקפות עמיתיו, הכיל גרעין מובהק של אמת היסטורית. הוא נאמר בתגובה על הצהרתו של זלמן אהרונוביץ כי למיטב הבנתו חל מפנה בהלך רוחו של בן-גוריון, 'מפנה המיוסד על אמונתו של איש אחד [בן-גוריון] כי יעלה בידו לשנות איש שני [ז'בוטינסקי]'. אבל גם אם במפנה הזה גילה בן-גוריון 'הרבה שאר רוח', מבחינתה של תנועת העבודה המפנה הזה הוא 'ספקולציה [ההדגשה שלי] מסוכנת מאוד'. בן-גוריון דחה על הסף את מיקוד המפנה בו. המפנה, פסק, מתחולל בהיסטוריה של הציונות ושל העם היהודי (ונזהר מלזקוף אותו לזכות ההנהלה הציונית) לנוכח עלייתם של 50,000 עולים בשנה אחת. כמשיח על פי תומו הודה: 'לא חלמנו על זה, זה כמעט אגדתי [ההדגשה שלי]'. החשש ממשבר שיתרחש בתהליך קליטתם של המוני העולים בארץ, ושיגרורם ל'כישלון פוליטי עצום של הציונות בעם היהודי', הוא שהיה לדבריו הגורם המכריע לרצונו לשכך ברגע זה את העימות עם הרוויזיוניסטים. בן-גוריון נאחז בדברי טבנקין, אשר קבע בשם טיפוח המאבק הפועלי כי 'תל-אביב במהותה פירושה עזיבת העבודה, חוסר חיים עבריים, היא חלק מברלין', והתריס לעברו: 'האם תל-אביב היא הציונות? האם היא תקלוט את העם? זהו המפנה'.⁶³

אם לנוכח ה'ספר הלבן' של פספילד בשנת 1930 בן-גוריון הוא שהגיב בצורה היסטורית, כהגדרתו של זאב צחור, עקב מה שהצטייר למשך חודשים ספורים כתפנית במדיניות הבריטית,⁶⁴ הרי עתה דווקא הוא גער בחלק מעמיתיו להנהגה כי הפניקה אשר אחזה בהם אינה במקומה. בעיצומה של העלייה החמישית ועם ראשית התבהרות המגמות האנטי-יהודיות ההרסניות של הנאציזם בגרמניה, שיקול הדעת הפוליטי של בן-גוריון היה שחיוני לחולל תמורה בסדר העדיפויות של הציונות. לכן ביקש להקהות את תהליכי ההקצנה בין שמאל לימין בזירה הציונית. הוא צידד במתן אפשרות לרוויזיוניסטים ליטול חלק פעיל בהנהגת הציונות ובהכוונת דרכו של היישוב מפני שהעריך כי ז'בוטינסקי ותנועתו מצויים מעבר לשיא כוחם הפוליטי.⁶⁵ אולם השקפתו של בן-גוריון לא עמדה במבחן התגובה הנרגשת והמזועזעת של עמיתיו במפא"י על התפנית החדה ביחסו לרוויזיוניזם במישור הציבורי-הפומבי. הוא השלים בלית בררה עם ההצעה שהעלתה מפלגת 'פועלי ציון שמאל' לפני הוועד הפועל של הסתדרות העובדים כבר ב-1 בנובמבר – להחליט באמצעות משאל הסתדרותי על גורל ההסכמים עם התנועה הרוויזיוניסטית.⁶⁶ תגובת חלק מעמיתיו בהנהגת מפא"י דחקה את המפלגה הדומיננטית ביישוב לאמץ מנגנון הכרעה ששיקף בטהרתו את גישתה של מפלגה זוטר. עובדה זו תרמה לכך שבסופו של דבר נכשלו מצדדי ההסכם במאבקם. בן-גוריון נהג כפי שהבטיח

62 פרוטוקול מרכז מפא"י, 20 בנובמבר 1934, אמ"ע.

63 פרוטוקול ישיבות (באותו יום התקיימו שתי ישיבות) מרכז מפא"י, 24 בנובמבר 1934, אמ"ע.

64 צחור (לעיל, הערה 2), עמ' 159.

65 בר-זוהר (לעיל, הערה 14), עמ' 289-290; צחור (שם), עמ' 82-83.

66 חברי וסגני מועצת הסתדרות באי כוח 'פועלי ציון' אל הוועד הפועל של הסתדרות, 1 בנובמבר 1934, אב"ג, חטיבת התכתביות.

עוד כאשר התלהטה המחלוקת בשאלה אם נושא ההסכם יוכרע במרכז מפא"י או בוועידת מפא"י: 'אכנע, אבל ארגיש אונס עמוק וחמור'.⁶⁷

בחירתו של בן-גוריון לתפקיד יושב ראש הנהלת הסוכנות בעקבות הקונגרס הציוני התשעה עשר, באוגוסט 1935, הבליטה את מעמדו כאישיות הפוליטית הבכירה של מפא"י, אבל לא הפכה אותו לאיש שעל פיו יישק דבר בהכרעות מפלגתיות.⁶⁸ נפער פער בין המסגרת המפלגתית, אשר עניינים

ארגוניים ואידאולוגיים תפסו חלק ניכר מעולמה ומזמנה, לבין התפקיד הביצועי שמילא בן-גוריון, תפקיד שחייב דריכות מתמדת לניצול מצבים מזדמנים לצורך קידום יעדים בזירה המדינית. מפער זה נגזר מתח מובנה ומתמשך במערכת הכוחות הפוליטית במפא"י. בה בעת התחדדה והלכה במהלך העשור תופעת התבלטותם של מנהיגים פוליטיים אפקטיוויים שבמהלכים הרי גורל שינו מן היסוד את מגמת פניהם של תהליכים בין-לאומיים. תופעה זו ניכרה ברודנות הפשיסטית והתקופנית לגווניה ולהבדיל מבחינות רבות ומשמעותיות גם בדמוקרטיות המערביות הליברליות והנאורות. בן-גוריון, שהיה ער לתהליכים הללו,

הכיר יותר ויותר בעובדה שיכולתם של עמים קטנים לשרוד בתנאים אלה תלויה גם ביכולתם לפתח מנהיגות חזקה. בשני המשברים הנדונים, בשנת 1930 ובשנת 1934, ביקש להקנות למפא"י מנהיגות שתהיה רלוונטית למציאות תקופתה. הוא ראה חשיבות עליונה במנהיגות כזאת, במיוחד בנסיבות של גלישה לעבר מלחמת עולם נוספת ובהיעדר גיבוי מעצמתי, אשר על פי תפיסתו היה עניין גורלי בתהפוכות שפקדו באותה שעה את העולם היהודי. בשלהי שנות השלושים עמדה בראש מעייניו דילמת הצגתן של חלופות פורצות דרך, בד בבד עם שכנוע הפעילים הנאמנים כי תפניות חדות במדיניות הן האמצעי היעיל היחיד כמעט לבלתימת סכנות ולתמרון לשם השגת הצלחות חלקיות.⁶⁹

סמוך לחג הפורים תרצ"ה (1935) דחה משאל חברים של הסתדרות העובדים את ההסכם, קריקטורה של יהושע אדרי בעיתון 'החרות'

67 פרוטוקול מרכז מפא"י, 20 בנובמבר 1934, אמ"ע; גולדשטיין ושיבט (לעיל, הערה 30), עמ' 97-139.

68 ראו למשל הריון על המשא ומתן עם הערבים: פרוטוקול מרכז מפא"י, 9, 23 ו-29 ביוני 1936, אמ"ע.

69 ש' אבינרי, 'מקומו של מנהיג בהיסטוריה: על מנהיגותו של דוד בן-גוריון', ע' מלכין וז' צחור (עורכים), מנהיג והנהגה, ירושלים תשנ"ב, עמ' 327-338. על 'עקרון המעצמה' במחשבתו של בן-גוריון ראו למשל: טבת (לעיל, הערה 13), עמ' 252-254, 281-282.

היערכות ל'מלחמת עלייה' נגד הקמת מדינה ערבית בשנת 1939

בשלהי 1938 ובמחצית הראשונה של שנת 1939, כאשר חזרו בהם הבריטים מתכנית החלוקה של ארץ-ישראל שיוזמה ועדת פיל והתברר כי מלחמת עולם נוספת מתקרבת, העלה בן-גוריון את רעיון 'הציונות הלוחמת'. הוא קרא להתקוממות נגד השלטונות הבריטיים, שעתידה הייתה להתחיל ב'מרד עלייה', שבמסגרתו יובאו לחופי ארץ-ישראל אלפי צעירים ופליטים מאירופה. ההתקוממות אמורה הייתה לכלול גם הקמת יישובים ללא אישור השלטונות, התבצרות באזור חיפה והכרזה הפנתית על מדינה יהודית.⁷⁰ בן-גוריון הציג את עמדתו בשעה שנראה היה כי השקפתו הפוליטית נקלעה למבוי סתום עקב קריסת תכנית החלוקה, שפירושה היה הקמת מדינה יהודית לאלתר. בן-גוריון יצא מהארץ ב-11 באוגוסט 1938 ושב ב-5 בדצמבר. הוא שהה באירופה בחודשים שבהם נפלו הקרבנות היהודים הרבים ביותר בשנות המרד הערבי – 211 הרוגים מיולי עד אוקטובר (מקרב 520 ההרוגים היהודים בשנים 1936-1939),⁷¹ וחזר לאחר שחתמו היטלר וצ'מברליין על הסכם מינכן, ב-29 בספטמבר, לאחר 'ליל הברדלח', שהתחולל ב-9 בנובמבר, ושסימל את חוסר האונים הטרגי שאליו נקלע העם היהודי, ולאחר שוועדת וודהר, שהקימו הבריטים כדי לבחון את מידת היתכנותה של תכנית החלוקה, הגישה את מסקנותיה, ב-9 בנובמבר, ובהן סתמה את הגולל על תכנית זו. בנסיבות אלה ביקשו הבריטים לכנס את נציגי היהודים והערבים לוועידת 'שולחן עגול' בלונדון בניסיון כמעט אחרון למצוא מוצא מדיני מוסכם מהסבך הארץ-ישראלי.

בן-גוריון שב ארצה כשבאמתחתו תכניתו המהפכנית, והציג אותה תחילה לכצנלסון. סביר ששוחח עמו על כך במהלך הפלגתם המשותפת לארץ, ומכל מקום ב-10 בדצמבר רשם ביומנו: 'ספקן מושבע זה אמר לי אחרי היסוסים רבים: אולי זוהי הדרך'.⁷² משמע הפעם הוא ראשית כול ניסה לתאם עמדות עם שותפו להנהגה הזוגית של מפא"י. אולם בניגוד למצטייר מדבריו אלה של בן-גוריון, בכינוס מרכז מפא"י ב-15 בדצמבר, שבו הציג את תכניתו, הגיב כצנלסון דווקא בכיטול: 'בן-גוריון דיבר על "עליה מורדת". אינני יודע כמה ספינות תבואנה; תבואנה אניות אחדות ובהן אילו אלפים איש ויעמדו ליד החוף ולא יתנו להם להכנס לארץ'.⁷³ מחלוקת זו בין בן-גוריון לכצנלסון, שדחה את הקו של בן-גוריון בנוגע לאופייה ולמטרותיה של העלייה הבלתי לגלית הייתה פרק חדש בוויכוח מתמשך ביניהם על הזיקה בין עלייה זו ובין העלייה הלגלית ועל הפגיעה האפשרית בשיתוף הפעולה עם שלטונות המנדט במגוון תחומים כתוצאה מעלייה בהסתר. משנת 1934 דבק בן-גוריון ועמו שרתוק בפעילות במסגרת החוק בעניין זה. הם כפרו בתועלת הראלית הצפויה מהיזמות שנקטו פעילי 'הקיבוץ המאוחד', בגיבוי גורמים ב'הגנה' ובחסותו של כצנלסון, לשם עקיפת ההסדרים החוקיים

70 ראו למשל: מ' אביזוהר, 'מבוא: הציונות הלוחמת', בן-גוריון (לעיל, הערה 14), ו, תשמ"ז, עמ' 17-60; י' אבנרי, "מרד העלייה": תכניתו של בן-גוריון לעלייה בלתי-לגאלית, קתורה, 44 (תמוז תשמ"ז), עמ' 132-139; טבת (לעיל, הערה 2), עמ' 278-298, 313-319; ע' זרטל, 'בין מוסר לפוליטיקה', א' שפירא (עורכת), העפלה: מאסף לתולדות ההצלה, הבריחה, ההעפלה ושארית הפליטה, תל-אביב תש"ן, עמ' 93-94, 102-105.

71 י' סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, ב, חלק שני, תל-אביב תשל"ג, עמ' 800-802.

72 יומן בן-גוריון, 10 בדצמבר 1938, אב"ג; 'חוזרים', דבר, 6 בדצמבר 1938; טבת (לעיל, הערה 2), עמ' 278.

73 פרוטוקול מרכז מפא"י, 15 בדצמבר 1938, אמ"ע; טבת (שם), עמ' 280-281.

והמוסכמים עם הבריטים בנושא העלייה.⁷⁴ המחלוקת בנוגע ל'עלייה המורדת' מצאה את המפלגה בלתי קשובה, שלא לומר דרוכה ונכונה, לעניינים מעין אלה. בראש מעייניה עמדו הבחירות שנועדו להכריע בעימות בין האופוזיציה הפרולטרית, שבמרכזה פועלי הבניין, לבין עסקני ההסתדרות, שזכו לגיבוי מגזר הפקידים, על השליטה בסניף תל-אביב, הגדול בסניפי המפלגה.⁷⁵

ממציאות מפלגתית זו נגזרה גם הדרך המרוסנת שבה התקבלה הפעם במפא"י בשורתו המהפכנית של בן-גוריון. הוא נמנע מלהעמיד את תכניתו להצבעה, מן הסתם מפני שהבין כי המתווה הראשוני שגיבש עדיין דורש הכנות מקיפות, אם אכן שאף לממשו. הימנעותו נבעה גם מהעובדה שמפא"י הייתה טרודה באותה שעה בבעיותיה הארגוניות עד כדי כך שנראה היה כי הירתמות למאבק בבריטים על עניין העלייה חורגת לחלוטין מתחומי הווייתם של חבר פעיליה. הדכרוך עקב סכך ההתגוששות הפנימית במפלגה ועקב הסרתה של אפשרות הקמתה המידית של מדינה יהודית מסדר היום, שלל לעת עתה כל יכולת להיחלץ באופן יזום למפעל הנועז שאליו קרא בן-גוריון, ובה במידה מנע התלקחות מחלוקת סוערת בהיעדר צורך לקבל החלטה בעלת משמעויות והשלכות אקטואליות. את הטון קבע כצנלסון, שהורה הלכה: 'איני מדבר עכשיו על שום תכניות פעולה, עוד לא הגיעה השעה לקבוע תכניות מסוימות'.⁷⁶

האדישות הכמעט מופגנת שבה התקבלה במפא"י הצעתו של בן-גוריון ל'עלייה מורדת' התחלפה בפולמוס נסער לאחר כישלון ועידת סנט-ג'יימס, ועידה שכינסו הבריטים בלונדון בראשית 1939 במאמץ אחרון ערב מלחמת העולם לגשר בין היהודים לערבים. מעט מזער מהערכתו של שרתוק לבן-גוריון, ואולי גם מעמדתו המסויגת כלפי תכניתו, בא לידי ביטוי במלאכת שיבוץ היושבים בארוחת צהריים טקסית שקיימו הבריטים לכבוד המשלחת היהודית באחד מימי הוועידה: 'שמתי את בן-גוריון על יד צ'רצ'יל', כתב שרתוק ביומנו. ובקשר לשיחת בן-גוריון עם אחיו של לורנס איש ערב, שבה אמר הלה כי 'ממשלה שתירה בפליטים יהודים בעלותם לארץ ישראל לא תחזיק מעמד שבוע ימים', הוסיף שרתוק: 'אני איני מקבל תשובה זו כמכרעת. אפשר לסדר את הדברים כך שלא הבריטים יירו בנו, אלא אנו נעמוד בפני ההכרח לירות בהם. מה אז?'⁷⁷

הצעתו של בן-גוריון הונחה על סדר יומה של מועצת מפא"י שכונסה ב-14-16 באפריל 1939. הכינוס, שנועד מלכתחילה להימשך יום אחד, התארך לשלושה ימים. הדיונים התקיימו בדלתיים סגורות מראשיתם, ודבר מתוכם לא פורסם בעיתונות הארץ-ישראלית.⁷⁸ במחקר ההיסטורי העוסק בתקופה הנדונה הוזכר מעת לעת דבר קיומו של כינוס מועצה זה, ואף הובאו ציטטות אקראיות ממה שנאמר בדיונים. אך לא ניתנה הדעת כהלכה לעובדה שכינוס זה היה הצומת הפוליטי המכריע בקביעת המסלול שבו התנהלו היישוב והנהגתו במאבק ב'ספר הלבן' עד פרוץ מלחמת העולם

74 למחלוקת בנוגע להעפלה בשנים 1934-1938 ראו למשל: צחור (לעיל, הערה 2), עמ' 161-165; א"ל אבנרי, מולוס עד טאורוס: עשור ראשון להעפלה, 1934-1944, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 36-43; שפירא (לעיל, הערה 6), ב, עמ' 571-573.

75 פרוטוקול מרכז מפא"י, 7 בדצמבר 1938, אמ"ע; אביוהר (לעיל, הערה 34), עמ' 293-322.

76 ב' כצנלסון, 'המצב המדיני', פרוטוקול הרצאה בבית ארלוזורוב בתל-אביב, 23 בדצמבר 1938, אמ"ע, 154-1930-6-4.

77 מ' שרת, יומן מדיני, ד, תל-אביב תשל"ד, עמ' 91 (25 בפברואר 1939).

78 'מועצת מפלגת פועלי ארץ-ישראל', דבר, 16 באפריל 1939.

השנייה, על כל המשתמע מכך מבחינת הפעילות ואי הפעילות בתחומי העלייה, ההתיישבות והביטחון. המתוחות הנפשית הרבה שבה היה נתון בן-גוריון באותה שעה על פי עדותו, והלכי הרוח האקטיוויסטיים הקיצוניים שהכתבו את גישתו הפוליטית,⁷⁹ התבטאו בקביעתו במועצת המפלגה כי לא יוכל לשתף את עמיתיו בהשקפותיו, שכן הסוגיה המונחת על הכף היא עניין של 'חיים ומוות של הציונות', ולכן יהיה מוכן ליידע רק פורום מצומצם ונבחר מקרבם בעמדתו. בן-גוריון היה שקוע כל כולו ב'מרד העלייה', וכדי להוציאו אל הפועל נדרשה מבחינתו תמיכתו של 'הקיבוץ המאוחד'. דובריו הכולטים במועצה, טבנקין ואהרן ציזלינג, מיאנו להתרצות לקבל הנחיות בחשאי מבן-גוריון. הם פקפקו בטענה כי חסר פורום לקבלת החלטות, וגרסו כי מה שחסר הוא 'כוח העשייה', שכן הפורום שבו צריך לקרוא לפעולה צריך להיות פורום גלוי. 'בשבילי לא קיים פורום אחר. אינני מאמין בפורום אחר', הבהיר טבנקין, שלא הסתיר כי הוא 'מסופק באורך הרוח ובאורך הראייה של אחרים'.⁸⁰ היה זה איתות גלוי למחלוקת הקונקרטית בנוגע לאופני הבאת העלייה הבלתי לגלית ולתכליתה. ייתכן שבמאמץ מסוים אפשר היה לפתור מחלוקת זו בקרב חסידי המאבק, אלמלא השיקה לניגודים העמוקים בנוגע לאיחוד התנועות הקיבוציות ותנועות הנוער בפרט וליחסי קיבוץ ומפלגה בכלל, ניגודים שהעיבו באותה עת על קשרי הנהגת 'הקיבוץ המאוחד' עם בן-גוריון וכצנלסון.⁸¹ 'כוח העשייה' בלשונם של החוגים האקטיוויסטים במפא"י היה בראש ובראשונה כוחם של פעילי 'הקיבוץ המאוחד', שהיו זמינים ונכונים להירתם לפעילות. ביטוי ברור לכך נשמע בתביעתו המאלפת של לביא ללמוד מגנדי לא רק לשנות חלב עזים, אלא גם 'שיש זמנים שצריך לתת את החזה לכדור'. הוא דחק בעוז בוויצמן, שהגיע באותם הימים ארצה וכדרכו ביקר תחילה בנהלל: 'תן פקודה!'.⁸² הגורם הדומיננטי בעילית המשרתת של תנועת העבודה, שהתייצב בחזית ההגשמה הציונית, תבע שהמאבק יתקיים בראש ובראשונה בתחום שאליו יוכל להפנות את מלוא מאמציו, ושיבליט את חלוציותו ובכורתו ביישוב – ההתיישבות בספר. בן-גוריון ביקש כי מוקד המאבק יהיה סמוך למרכזים העירוניים והפועליים, כדי שהאפשרות לרכז המונים נזעמים ונסערים לעימות רב תהודה תהיה זמינה; הוא ידע כי רק מעטים מקרב האוכלוסייה היהודית העירונית (ובכללה תושבי המושבות הגדולות ביהודה ובשרון) והעיתונאים יטריחו את עצמם למאבק שיתחולל בספר. משום כך חשש כי מאבק אשר יתועל לתחום ההתיישבות יניב תועלת מדינית מועטה בלבד. בבוקרו של ה-16 באפריל, בעוד דיוני מועצת מפא"י נמשכים, התכנסה לראשונה הוועדה 'לביור המצב'. הייתה זו ועדת ביטחון חשאית שהוקמה על יד הנהלת הסוכנות כדי לקבוע את דרכי היערכות היישוב לקראת פרסום ה'ספר הלבן'. גם לפני ועדה זו הציג בן-גוריון את תכניתו לעלייה הכרוכה בקרבנות, אך היא לא זכתה לגיבוי ולתמיכה ממשתתפיה, ובדיון שנמשך כעבור יומיים הוחלט להעלות על הקרקע יישובים חדשים בלי לתאם זאת כמקובל עם השלטונות. בן-גוריון, שגרס כי

79 צחור (לעיל, הערה 2), עמ' 181.

80 פרוטוקול מועצת מפא"י, 14-16 באפריל 1939, אמ"ע.

81 לניגודים הללו ראו: שפירא (לעיל, הערה 6), ב, עמ' 490-522; כנרי (לעיל, הערה 11), עמ' 403-471; אבנרי (לעיל,

הערה 74), עמ' 96-113.

82 פרוטוקול מועצת מפא"י, 14-16 באפריל 1939, אמ"ע; 'עם ח' וייצמן בנהלל', דבר, 6 באפריל 1939.

טרם הגיע זמנה של 'התיישבות בכוח', נאלץ להשלים עם סדר עדיפויות שלא עלה בקנה אחד עם עמדתו.⁸³

מועצת מפא"י בחרה ועדה פוליטית בת שנים-עשר חברים, ובפניה הציג בן-גוריון ב-15 באפריל את הצעותיו לפעולה, בעוד דיוני המועצה נמשכים. הרכבה השמי של הוועדה ותוכן דיוניה אינו ידוע. מה שידוע הוא כי למחרת, בנאומו הסיכום של המועצה, הכריז בן-גוריון שהיחסים בין בריטניה לצינונות נכנסים כעת ל'שלב של מלחמה (ואני מזהיר מהשתמשות במושגים כאלה ברגעים חמורים כי [...] הכל אצלנו מלחמה. אני יודע מה זה מלחמה. מלחמה זה ענין מר מאוד וחמור מאוד, ואני משתמש במילה זאת לא במליצה)'. הוא אף סיפר כי אמר לחברי הוועדה הפוליטית 'דברים מרים מאוד, אשר הם, אולי, את רוב דברי לא רצו לקבל'.⁸⁴

בן-גוריון נכשל אפוא בהנחלת השקפתו הפוליטית בנושא 'העלייה המורדת' למפא"י. במחקר ההיסטורי שדש בפרשה הנדונה בולטת ההתעלמות מעניין עקרוני זה, שהיה אחד הגורמים העיקריים לאי הצלחתו של בן-גוריון להוציא אל הפועל את תכניתו עד אוגוסט 1939. בניסיון לחשוף את ההיבטים השונים של ניסיונות בן-גוריון לממש את תכנית 'העלייה המורדת' בחודשים הבאים – עד ערב הקונגרס הציוני העשרים ואחד, שהתכנס ב-16 באוגוסט בז'נווה – שבו והזכירו חוקרים את התפיסה המנוגדת לזו שבה דגל בן-גוריון; תפיסתם של 'הקיבוץ המאוחד' וראשי ה'הגנה', בחסותו של כצנלסון, שחפצו בטיפוח העלייה הבלתי לגלית. ברם הם פסחו על העובדה המכרעת, שבהיעדר גיבוי ממפא"י לעמדה שביקש בן-גוריון להנחיל ליישוב ולתנועה הציונית, הוענקה בפועל תמיכה לקידום ענייניה הפוליטיים של הצינונות בנתיבים שלא תאמו את שאיפתו של בן-גוריון ואת הערכתיו באשר למה שחייבים לעשות בנסיבות ההיסטוריות הקיימות. מפא"י כדרכה נמנעה מלאסור מפורשות על האיש שנשא במשרה הפוליטית הבכירה מטעמה ובשמה בתחום המדיני, לנסות לקדם את יעדיו כפי הבנתו. היה זה אחד מסודות התבונה הקולקטיבית שפותחה במפלגה זו ומן המפתחות האפקטיוויים ביותר לקיום ולפיתוח של עצמתה בזירה הציבורית. בפסוק שחתם את גילוי הדעת שאישרה מועצת מפא"י לפרסום בתום דיוניה, נאמר: 'אל מורך ואל יאוש! הבונים יבנו והמגינים יגנו והמעפילים יעפילו'.⁸⁵ הביטוי ששילב את הבנייה והמאבק נחצב מלזו מכמניה של תנועת העבודה. עבור יודעי דבר הוא העיד כי הדרך האחרת, שבה קרא בן-גוריון ללכת, דרך ההעפלה ההמונית המשולבת בחילופי אש עם כוחות הביטחון הבריטיים, נחסמה. במאמר המערכת בעיתון 'הארץ' הובעה אכזבה מכך שהצהרתה של מפא"י לא מצאה את הביטוי הגלוי והאמיץ לתביעות להתייצב 'כעם אחד' בפני מוראות השעה.⁸⁶ נשגבה ממנו הידיעה כי בחירה והכרעה קשות מאלה נחסכו מן היישוב במועצת מפא"י, ככל הנראה בראש ובראשונה בזכותו של כצנלסון.

83 פרוטוקול הוועדה לבירור המצב, 16 ו-18 באפריל 1939, אצ"מ, S25/9917; פרוטוקול הוועדה הפוליטית של מפא"י, 5 באפריל 1939, אב"ג.

84 פרוטוקול מועצת מפא"י, 14-16 באפריל 1939, אמ"ע.

85 'גלוי דעת של מועצת מפלגת פועלי ארץ-ישראל', הפועל הצעיר, 21 באפריל 1939.

86 'מיום ליום: כעם אחד', הארץ, 18 באפריל 1939.

בשעת לילה מאוחרת של ה-16 באפריל נעל דוד רמז את כינוס המועצה באמירה כי אינו חושש כלל מהמחלוקת שהתגלתה במועצה בין כצנלסון לבין בן-גוריון. כוונתו הייתה כי המפלגה לא תתפלג בעטייה. לאחר שבשנת 1930 התייצבו עמיתיו של בן-גוריון להנהגת מפא"י רובם ככולם נגדו, ובשנים 1934-1935 הוא עמד בראש מיעוט של כ-30 אחוז, הרי בשנת 1939 ניהל מחלוקת אופרטיבית גלויה עם בן-זוגו ועמיתו הקרוב ביותר בהנהגת מפא"י, כצנלסון. במישור העקרוני נסבה המחלוקת ביניהם

על השאלה אם לצורך המאבק נגד התמורה במדיניות הבריטית הכרח להעמיד את המדינה היהודית כסיסמת המאבק וכיעד המדיני המידי של הציונות. במוקד המחלוקת היה חששו של בן-גוריון כי אין בכוחה של הציונות 'למנוע הקמת מדינה ערבית [...] אולם אנו יכולים למנוע שכל ארץ ישראל תיהפך למדינה ערבית', ומחשש זה נגזרה תמיכתו ב'עלייה מורדת'.⁸⁷ בדצמבר 1938 דיבר בן-גוריון גבוהה גבוהה על ארגון 'עלייה מורדת' שבמסגרתה יועברו 'מאות אלפי צעירים למחנות פליטים בארץ, ואם נגזר עליהם ועלינו למות – ימותו פה'. באפריל 1939, בעקבות ועידת סנט-ג'יימס וטיוטת ה'ספר הלבן' שדלפה לידיים ציוניות, הצטללה ראייתו את העתיד להתרחש: 'אין זה ענין של פרוגנוזה אלא זוהי המציאות: אנגליה הולכת להקים מדינה ערבית בארץ ישראל [וההדגשה במקור]'.⁸⁸ הוא הציג מסקנה זו, שבחכמה שבדיעבד ידוע כי התבררה, בריון חשאי שקיימה הוועדה הפוליטית של מפא"י ב-5 באפריל. 'מלחמת עלייה' הייתה לשיטתו 'אמצעי מלחמה יחיד' נגד הקמת מדינה זו. 'אילו שמע איש צדדי [שאינו מעורה בענייני מפא"י] את דברי ברל (הוא בודאי לא התכוון לכך) היה נוצר אצלו רושם שאני

הנני רביזיוניסט', הטיח בן-גוריון במר לבו לעבר שותפו להנהגת מפא"י. 'אל יאמר ברל כי ענין העליה הוא בשבילי דבר של הפגנה – זוהי מלחמה על נפש הציונות'.⁸⁹ בהתייעצות חשאית עם עמיתו ממפא"י שהתקיימה בימי ועידת סנט-ג'יימס ביאר להם בן-גוריון מהי לדידו הציונות מבחינה פוליטית: 'גם כרגע מטרתה הסופית אינה הקמת מדינה רק בחלק של ארץ ישראל'.⁹⁰ בנאום שחתם את הדיון במועצת מפא"י הודה כצנלסון כי בשנים האחרונות הוא מצוי בוויכוח עם ידידו הקרוב על דרך ועל שיטות פעולה. שיאו של הנאום היה בהשוואה שערך כצנלסון בין סגנון

ההעפלה וגירוש ספינות מעפילים על ידי הבריטים בקריקטורה של אריה נבון בעיתון 'דבר', 30 באפריל 1939

87 פרוטוקול התייעצות של סיעת מפא"י במשלחת היהודית לוועידת סנט-ג'יימס, 24 בפברואר 1939, אצ"מ, S25/7645/2; פרוטוקול מועצת מפא"י, 14-16 באפריל 1939, אמ"ע.

88 פרוטוקול מרכז מפא"י, 15 בדצמבר 1938, אמ"ע; פרוטוקול הוועדה הפוליטית של מפא"י, 5 באפריל 1939, אב"ג.

89 פרוטוקול הוועדה הפוליטית של מפא"י, 5 באפריל 1939, אב"ג.

90 פרוטוקול התייעצות של סיעת מפא"י במשלחת היהודית לוועידת סנט-ג'יימס, 24 בפברואר 1939, אצ"מ, S25/7645/2.

דוד בן-גוריון
וחיים ויצמן
בוועידת השולחן
העגול בארמון
סנט-ג'יימס
בלונדון, פברואר
1939

הדיבור ודרכי הפעולה הפוליטית של שניהם:

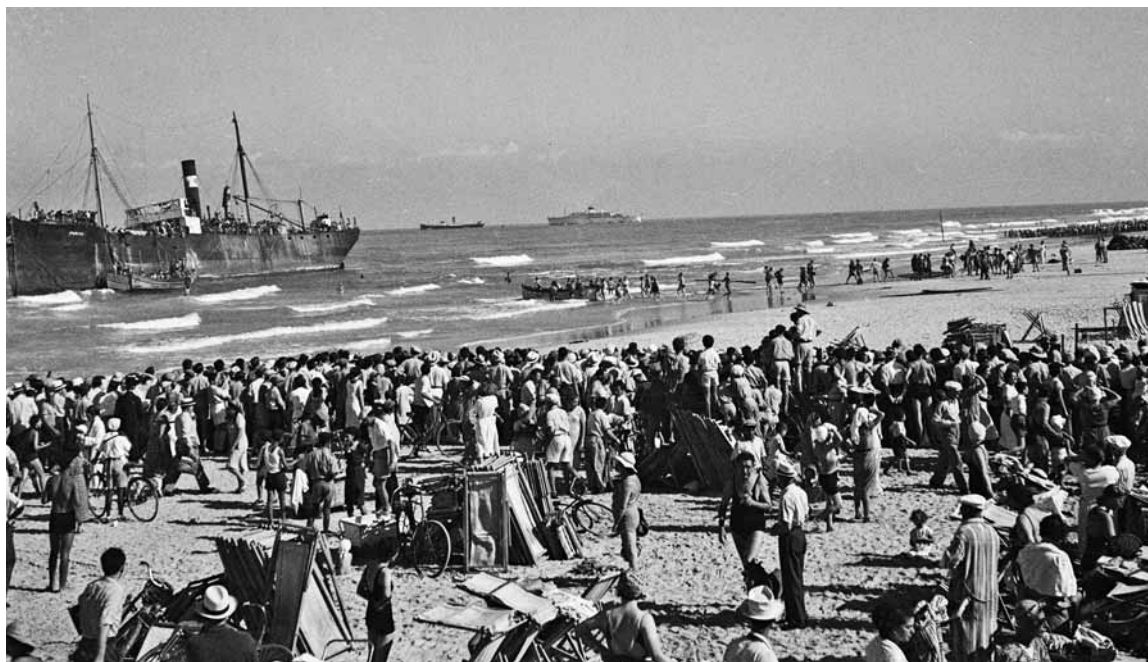
בזמן שמדבר בן-גוריון, מרגישים איזה כוח באוויר, חושבים, כאילו זהו הפיתרון, זהו האמצעי להיחלץ בהצלחה מהסכנה הגדולה ומאמינים שנמצאה הדרך. לעומתו, בן-אדם, שחושבים עליו שהוא יודע ומאמין, הבא ואומר לציבור, שהדרך הפוליטית לא נמצאה עדיין, נראה כעלוב וחלש [...] ודאות מוחלטת יכולה להיות בנייתוח של המצב, אבל לא בעניינים הנוגעים לפרוגנוזה פוליטית. שם יכולים להיות חילוקי דעות, שם יש דברים של טמפרמנט, של אינדיבידואליות, של דעות קדומות, שם אין מכונה מחשבת. אני כופר בזה שמדינאי רשאי להתייחס אל החלטות פוליטיות ואל הצעות פוליטיות, כמו אל גורמים של מכונה מתמטית.⁹¹

מעבר לכך שכצנלסון חלק על עמדת בן-גוריון באשר לדרך המאבק בכריטים באפריל 1939 והצליח לגבש רוב במפא"י לעמדתו, הנקודה העיקרית בדבריו הייתה רצונו למנוע מבן-גוריון לשרטט בדמותו שלו את מרחב המחשבה והפעולה הלגיטימי במפלגה בעתות משבר. לשיטתו של צנלסון אנליזה פוליטית המוצגת בהחלטיות, בנחרצות ובוודאות, מלמדת על כישורים אישיים שבהם ניחן הפוליטיקאי ולא דווקא על הרלוונטיות והאפקטיביות של הדרך הפוליטית המוצעת.

סיכום

בן-גוריון נהג לדבר בשעות משבר בשמה של ההיסטוריה, כאילו צרור ההערכות, העמדות, ההחלטות והפעולות הנתבעות ממנהיג הן בבחינת ישות נורמטיביות בעלת תכונות מצוות, אף שבפועל,

91 פרוטוקול מועצת מפא"י, 14-16 באפריל 1939, אמ"ע.

הספינה 'פאריטה'
מורידה מעפילים
בחוף תל-אביב,
22 באוגוסט 1939
(צילום: זולטן קלוגר)

כהבחנתו הנכוחה של ישראל קולת, 'ההיסטוריה ניצבה אילמת ולא אמרה את דברה ולא הציעה את פתרונה'.⁹² במקרים שנבחנו כאן נעה ההיסטוריה בפועל לכיוונים אחרים מאלה שאליהם ביקש בן-גוריון להפנותה. אפשר לפרש את עמדתו של בן-גוריון בשלוש הפרשיות ההיסטוריות שנדונו כאן כאפיזודות חולפות, שבהן סערת רגשות בצירוף מצבים פוליטיים מזדמנים הטו אותו לשעה מן הנתיבים ומן היסודות הקבועים אשר במסגרתם גיבש את דעתו בסוגיות שעל סדר היום. הקשרים עם בריטניה, היחסים הפוליטיים עם הימין הרוויזיוניסטי ודרכי המאבק ומינון השימוש בכוח כאמצעי לקידום היעדים המדיניים של הציונות, היו סוגיות שניצבו בראש מעייניה של מפא"י גם כשפחתה עצמת המשברים שחוללו התפניות החדות והזמניות בעמדותיו של בן-גוריון כאשר לאופני ההתמודדות עמן. כעבור פרק זמן מסוים חזר בן-גוריון ואימץ את הקו המפלגתי השליט בסוגיות הנדונות, קו שהוא עצמו היה ממעצביו הבולטים, וזאת על רקע תמורות בנסיבות ההיסטוריות שדחפו אותו לרגול זמן מה בעמדות שחרגו מקו זה. במבט לאחור מקובלת במחקר הגישה כי בן-גוריון שגה קשות בניתוח המציאות ההיסטורית ששררה באוקטובר 1930 ובאפריל 1939 – בראותו בשני המועדים הללו רגעי הכרעה בקשרים בין בריטניה לציונות ובהערכתו כי מתחייב בהם איום בשימוש בכוח. גם להט המחלוקת עם התנועה הרוויזיוניסטית בעניינים פנימיים שכך במידה רבה באמצע שנות השלושים ללא הסכם מחייב. בידודם של שלושת האירועים שנבחנו כאן מתוך מסכת הנושאים שעמם התמודד בן-גוריון באותו

עשור מסייע לקריסטליזציה ולהארה בהירה של רצף עמדותיו ודפוסי התנהלותו במפא"י. ברם בה בעת הם גם חוטאים במידה כלשהי בהפניית אלומת אור חזקה ובוהקת מדי אל צמתים חולפים ומטשטשים את משקלם היחסי הראלי בתוך שלל סוגיות ומחלוקות אחרות שהעסיקו את בן-גוריון, את מפא"י, את היישוב ואת התנועה הציונית. על כן נכון לראות בפרשה שנגולה במאמר זה רק אחד מהיבטים והנדבכים בנייתוח המציאות, ולהיזהר מלהפכה לחזות הכול ולהציגה כסוג של מפתח קסמים לפענוח המציאות ההיסטורית דאז.

כל שנותיו בחיים הציבוריים ראה בן-גוריון ביכולת לפענח את צפונות העתיד סגולה יקרת ערך. לימים, כאשר התחבט כיצד תונצח דמותו בהיסטוריה, הוא פנה אל יהושע אריאלי בבקשה 'תמימה' לשמוע את דעתו על חשיבותה של האישיות בהיסטוריה. בהתבססו על השקפתו הפסקנית של בן-גוריון בנדון, ש'ההיסטוריה נעשית בידי העם, ולא בידי אישים', קבע אריאלי כי 'אין להבין את מנהיגותו

אלא במסגרת של דור חלוצים, מגשימים, שפעלו יחד עמו בהגשמת חזון הציונות ובכניית הארץ'.⁹³ אם להמיר את הביטוי 'דור חלוצים, מגשימים' למסגרות פוליטיות ראליות וקונקרטיות, הרי המדובר בראש ובראשונה במפא"י – לאו דווקא במנגנון המפלגה ובמופקדים על תפעולו השוטף תוך ניהול מאבקי כוח וקידום אינטרסים פרטיקולריים שינקו מצורכי היום-יום, אלא בצמרת הרחבה של אישי המפלגה, בהשקפת עולמם ובעמדותיהם הפוליטיות הקשובות לאילוצי השעה ולמציאות המשתנה, כפי

מנהיגי היישוב בקונגרס הציוני בז'נבה, אוגוסט 1939, ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה; מימין לשמאל: אליעזר קפלן, חיים ויצמן, דוד בן-גוריון ומשה שרתוק

שנחשפו בצומתי מבחן והכרעה. בבחינת תהליך העפלתו של בן-גוריון למדרגת המנהיג הפוליטי של מפא"י חיוני להביא בחשבון את כושרה של הנהגת המפלגה, בצירופים פנימיים משתנים כאלה ואחרים, להשכיל להעניק לו פעם ועוד פעם את מרחב הזמן הנדרש לחזור אל דרך המלך של תנועת העבודה, תוך ריכוך וטשטוש של עוקצן הרדיקלי של השקפותיו, ומבלי שהדבר פגם במעמדו, ביוקרתו ובסמכותו האישית והמנהיגותית. להערכתני היה זה אחד האמצעים העיקריים שתרמו ורחפו לקיבוע מעמדה של מפא"י, וכפועל יוצא מכך לקיבוע מעמדו של בן-גוריון, בראשות המפעל הציוני בתהפוכות שנות הארבעים. בתקופה זו, ככל הנראה בשנת 1943, דימה כצנלסון בשיחה עם דב שטוק (סדן) את בן-גוריון לברדלס הרואה את הסכנות, אך אומר 'הירידה וההבקעה כורח, ולשעה קטנה הוא עושה לו לב של שני ברדלסים, ויורד ומבקיע'.⁹⁴

93 'אריאלי, 'מקומה של האישיות בתולדות התקופה המודרנית', היסטוריה ופוליטיקה, תל-אביב תשנ"ב, עמ' 124-125.
94 ד' סדן, 'לב של שני ברדלסים: על דוד בן-גוריון', הנ"ל, ארחות ושבילים: מסה, עיון, חקר, א, תל-אביב תשל"ח, עמ' 299.